

**Aastatel 1918-1940 opteerimise teel Eesti
kodakondsuse omandamise küsimusi käsitletud
õiguse ja halduspraktika analüüs**

Lõpparuanne

Tartu Ülikooli ja Siseministeriumi vahelisele töövõtulepingule

Tartu Ülikool 2018

Analüüsi teostas ja aruande koostas töögrupp, mille koosseisu kuulusid:

- töögrupi juht TÜ õiguse ajaloo professor *doctor iuris* Marju Luts-Sootak
- töögrupi liikmed TÜ lähiajaloo professor *PhD* (ajalugu) Eero Medijainen, *PhD* (ajalugu) Helen Rohtmets-Aasa, *MA* (õigus) Karin Visnapuu, *magister iuris* Kristi Aule

Sisukord

Tähelepanuks.....	4
1. Eesti Vabariigi kodakondsuse omandamise õigus Tartu rahulepingu sõlmimise ajaks.....	5
2. Opteerimisartikkel Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelises Tartu rahulepingus	6
2.1. Kodakondsuse ja opteerumise probleemi tõstatamine rahuläbirääkimistel	6
2.2. Opteerumisartikli redaktsioonid rahulepingu väljatöötamisel	9
2.3. Rahulepingu ratifitseerimine ja rakendusaktid.....	10
3. Optsiooni mõiste ja käsitlus rahvusvahelises õiguses	11
4. Eesti kodakondsuse opteerimine Nõukogude Venemaal	14
4.1. Opteerimise praktiline korraldus	14
4.2. Opteerunute kodakondsus	16
4.3. Tartu rahulepingu tingimus N. Venemaalt lahkumise kohta.....	23
4.4. N. Vene kodakondsuse vastuvõtmise mõju isikute Eesti kodakondsusele	30
4.5 Eesti kodakondsuse opteerimine Krimmis	32
5. Eesti kodakondsuse omandamine Nõukogude Ukrainas	34
5.1. Eesti-Ukraina leping ja optsioonikokkulepe	34
5.2. Optsiooni praktiline korraldus Ukrainas	37
6. Eesti kodakondsuse omandamine Taga-Kaukaasias	39
6.1. Ajalooline kontekst	39
6.2. Konsulite õigus väljastada Eesti passe	41
6.3. Eesti kodakondsuse omandamise korraldus ja praktika	46
6.4. Eesti kodakondsuse opteerimine Phsou jõe vasakkalda asulates (Salme, Sulevi jt).....	50
6.4.1. Ajalooline ja geograafiline taust	50
6.4.2. Opteerimise praktiline korraldus	52
Kokkuvõte	54
Allikad ja kirjandus	57

Tähelepanuks

Alates 19. sajandi II poolest kuni 1960-1970. aastateni valitses idee riigist kui rahvusriigist. Rahvusriigi domineerimise ajal seostati enesemääramist mitte isiku, vaid etniliselt või territoriaalselt määratletud grupiga. See erineb täielikult tänapäevasesest läänelikust käsitlusest, kus riigi puhul mängib üliolulist rolli inim- ja põhiõiguste kaitsefunktsioon. Inimõigused on omandanud rahvusvahelises õiguses seninägematult olulise rolli just pärast II maailmasõda ning rahvusvahelise üldsuse võimalused riike neid austama sundida on kasvanud uuritava perioodiga võrreldes väga jõuliselt. Sellepärast tuleb kogu analüüsi puhul meele ja silmas pidada, et vaadeldava ajastu arusaamad kodakondsusest, rahvusvahelise õiguse rollist, riigi ja kodaniku vahekorrast jms erinevad tänapäevasesest väga olulisel määral. Genotsiidid polnud veel genotsiidid, inimõigus veel isiku individuaalne subjektiivne õigus, rääkimata inimõiguste kohtulikust maksmapanekust. Ka kodakondsus ja sellega kaasnevad kodanikuõigused olid tänapäevast sootuks erineva tähendusega. Riigid said piirata mitte ainult võõrriikide, vaid ka oma kodanike liikumist nii sisse- kui väljasõiduviiside abil. Isegi USA, sisserändemaa *per se*, kehtestas I maailmasõja eel ja järel karmid reeglid, kes ja kuidas võivad tema maale tulla. Riigid võisid piirata kodanikuõigusi ja nende teostamist jne. Mõeldamatu oli näiteks tänapäeva Eesti kodanike jaoks juba iseenesestmõistetavaks muutunud võimalus, et Riigikogu valimistel saab osaleda välismaal viibides.

1. Eesti Vabariigi kodakondsuse omandamise õigus Tartu rahulepingu sõlmimise ajaks

Esimene Eesti Vabariigi kodakondsust reguleerinud õigusakt – Maanõukogu määrus Eesti demokraatliku vabariigi kodakondsuse kohta (edaspidi MNK määrus) – võeti vastu 26.11.1918.¹ Määruse § 1 sätestas kolm tingimust, mille järgi said automaatselt Eesti kodanikuks isikud, kes:

- 1) elasid Eesti Vabariigi piirides,
- 2) olid kuni 1918. aasta 24. veebruarini endise Vene riigi alamad, ning
- 3) olid pärit Eesti demokraatliku vabariigi osadest või olid kantud endise Vene riigi asutuste poolt Eesti alal peetud kohalike elanike nimekirjadesse.

Isiku „päritolemise“ tähendust täpsustati 1919. aasta novembris siseministeeriumi (edaspidi: SM) ringkirjas,² sidudes selle kohaga, kus vanemad isiku sündimise ajal alaliselt elasid. Samas oli ringkirja punktis 3 loetletud ka need nimekirjad, mille abil sai kuulumist kohalike elanike hulka tõendada. Sellele ringkirjale toetus kodakondsuse andmise praktika, mis luges MNK määruse kolmandale punktile vastavaiks vaid neid isikuid, kes olid kantud kohalike elanike nimekirjadesse, millena käsitleti kiriku- ehk meetrikaraamatuid, valla hingekirju, linnakodanike nimekirju ja aadlimatrikleid.

Kuna MNK määrus nõudis Eesti Vabariigi kodakondsuse omandamiseks *ex lege* elamist Eesti Vabariigi piirides, jäid sel ajal kodakondsuse saanute hulgast välja kõik need kümned tuhanded Eestist pärit isikud, kes viibisid Eestist eemal määruse jõustumise ajal (määruse avaldamisel Riigi Teatajas 4.12.1918). MNK määruses sätestati, et ajutiselt välismaal viibinud isikud ei kaota õigust Eesti kodakondsusele (§ 1 lg 2). Sellise „ajutise äraoleku“ kestuse alates määruse väljakuulutamisest pidi kindlaks määrama Ajutine Valitsus. Mingeid täiendavaid selgitusi, kuidas said ajutiselt välismaal viibinud isikud realiseerida oma õigust Eesti kodakondsusele, ei olnud ei määruse enda tekstis ega SM juhtnöörides määruse teostamise kohta³.

Kui Nõukogude Venemaal (vt ptk 4), Nõukogude Ukrainas (vt ptk 5) ja Lätis viibinud Eestist pärit isikute kodakondsuse küsimus lahendati peagi riikidevaheliste lepingutega, mis andsid neile isikutele võimaluse Eesti kodakondsust opteerida, jäi mujal viibinud Eesti päritolu isikute staatus määratlemata. Need endise tsaaririigi alamad, kes ei omandanud kas *ex lege* või

---

¹ Maanõukogu määrus Eesti demokraatliku vabariigi kodakondsuse kohta, 26.11.1918, *Riigi Teataja* (edaspidi RT) 1918, 4, 5.

² Siseministeeriumi ringkiri kodakondsuse asjus kõigile maakonna- ja linnavalitsustele, 15.11.1919, RT 1919, 97/98, 778.

³ Juhtnöörid Eesti demokraatliku vabariigi kodakondsusesse vastuvõtmise kohta, 6.2.1919, RT 1919, 16, 123-124.

naturalisatsiooni korras mõne teise riigi kodakondsust, muutusid kodakondsuseta isikuteks (neist lähemalt alapunktis 6.2).

2. Opteerimisartikkel Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelises Tartu rahulepingus

2.1. Kodakondsuse ja opteerumise probleemi tõstatamine rahuläbirääkimistel

Nõukogude võim säilitas poolametlikud suhted Venemaa endiste liitlastega maailmasõjas ka pärast seda, kui Entente'i riikide diplomaatilised esindused punase terrori tõttu oma tegevuse Venemaal 1918. aasta suvel ja sügisel lõpetasid. Neid kontakte hoidis Maksim Litvinov, kes kohtus 1919. aasta alguses nii Briti kui USA esindajatega. Lääneriigid püüdsid esimese praktilise küsimusena lahendada oma Venemaale jäänud ja seal pantvangiks võetud kodanike probleeme. Nende läbirääkimiste järgmisel etapil sõitis Litvinov novembris 1919 läbi Eesti Kopenhaagenisse. Sellel sõidul kohtus ta 17. novembril Eestis kõigi Balti riikide esindajatega ja rääkis nendega ka vangide vahetamisest. Litvinov nõudis kohtumisel kodakondsuse vastastikust kokkuleppimist, sest vastasel korral püüdvat kõik vangistatud isikud end tema arvates teise osapoole kodanikuks kuulutada. Tartus jõutigi 17. novembril üksmeelele, et vangide vahetamise aluseks on edaspidi kodakondsus. Pantvangide all mõeldi „kodanlusi vange“ ehk eraisikutest interneeritud. Tegemist oli põhimõttelise otsusega, mis oluliselt kergendas 5. detsembril tööd alustanud rahukonverentsil läbirääkimiste pidamist kodakondsuse küsimuses.

Rahukonverentsil peetud läbirääkimistel⁴ kasutati mõisteid „kodanikud“ ja „elanikud“ ka enne opteerimisega seotud küsimuste tõstatamist. Seda näiteks nii piiride kui ka majanduslike ja varanduslike (Vene kullavarud, tehaste sisseseaded, aktsiad, laenud jm) teemade aruteludel.

Otseselt kodakondsuse teema tõstas Eesti delegatsioon 13. detsembril 1919 toimunud istungil. Tõdeti, et Eesti kodakondsuse küsimus sai tekkida alates novembrist 1917 rahvaste enesemääramisõiguse alusel. Küsimus oli selles, kuidas suhtuda Vene riigiasutuste teenistuses olnud ja nüüd Eestis elavatesse inimestesse. Sellega seoses tõstas ka sotsiaalsete garantiide teema. Vene delegatsiooni juht Adolf Joffe kiitis seepeale sotsiaalseid garantiisid N. Venemaal, milliseid ei leiduvat kuskil mujal. Ta kinnitas, et isegi kindral Jaan Soots võib taotleda Venemaalt pensioni, sest oli olnud Vene keisririigi teenistuses. Hoopis kummaliselt kõlas Joffe

---

⁴ Tartu rahukonverentsi materjale säilitatakse Eesti Rahvusarhiivis (RA ERA) välisministeeriumi fondis (957) nimistus 10.

väide, et nõukogude pool võtab enda kanda hoolitsemise oma kodanike eest isegi siis, kui nad ei asu N. Venemaa territooriumil. Ants Piip tõrjus niisuguse avalduse kinnitusega, et iga riik määratleb ise seadused, mis käsitlevad kodakondsust (vn *poddanstvo*) ja Eesti alamate küsimus pole läbirääkimiste teemaks: „Meie Asutav Kogu lahendas sellega seotud küsimused, tingimuseks oli asjaolu, et kodanik elas 1. märtsil 1918 Eesti territooriumil“. Joffe väitis vastu, et kuna Eesti alamaid pole varem olnud, siis olid kõik inimesed Eestis endiselt Vene alamad ja on nende endi otsustada, millise riigi alamaks nad tahavad jääda. Seega andis ta mõista, et Vene pool ei tunnusta veel Eesti iseseisvust ega Eestis kehtestatud õigust. Niisamuti võib täheldada, et ka kodakondsuse küsimuses jäi Joffe endiselt sellise rahvaste enesemääramisõiguse kontseptsiooni juurde, mis lähtus isikute individuaalsest enesemääramisest.

Delegatsioonide kohtumisel kaks päeva hiljem, 15. detsembril 1919 teatas Eesti delegatsiooni juht Jaan Poska, et Eestil on konkreetne ettepanek kodakondsuse küsimuse lahendamiseks opteerimise teel. Ta pakkus, et kahe aasta jooksul „selle traktaadi“ ratifitseerimisest võivad kõik Eestis elavad mitte-eesti päritolu inimesed alates 18. eluaastast opteeruda Vene kodakondsusesse ja ühe aasta jooksul pärast opteerumist peavad nad lahkuma Eesti piiridest. Nad võivad kaasa võtta kogu oma liikuva varanduse. Samadel alustel ja sama ajal jooksul pidid N. Venemaal asunud Eesti päritolu inimesed saama opteeruda Eesti kodakondsusesse.

Joffe märkis, et selline ettepanek on Vene delegatsiooni jaoks ootamatu ja esitas kohe täpsustavaid küsimusi. Ta kordas eelmisel korral esitatud väidet, et opteerumise (valiku) ehk enesemääramise õigus kuulub kõigile: „Me oleme kõik Vene kodanikud, kõigil Eesti alal elavatel inimestel on õigus opteeruda Vene kodakondsusesse“. Lisaks imestas Joffe, miks otsustamiseks tuleb anda kaks aastat, sest valida suudavad inimesed ka kiiremini.

Poska tunnistas, et ettepaneku puhul oli eeskujuks Versailles' „traktaat“ ja kaheaastane valikuvõimalus esines ka teistes Euroopas sõlmitud lepingutes. Tegelikult nii lihtsalt Versailles' leping küsimusi ei lahendanud. Saksa-Poola piiridel, Sileesias, Sudeedi alal ja mujalgi määrati erinevaid tähtaegu rahvahääletuste läbiviimiseks. Poska oli valmis opteerimise ehk kodakondsuse valiku tegemise aega lühendama, kui Vene pool seda soovis.

Eesti ettepaneku taga võis olla kaks teineteist täiendavat, aga ka osaliselt vasturääkivat motiivi. Esiteks võis Eesti delegatsioon lähtuda ettepanekut tehes tagamõttest, et niimoodi õnnestub Eestist lahkuma meelitada näiteks Petseri ümbruses ja Narvast idas asuvatel, Eestile üle antavatel aladel elavad venelased.

Rahudelegatsiooni omavaheliste nõupidamiste ja konverentsi protokollides Petserimaale ja Narva-tagustele aladele keskendunud arutelu siiski ei leidu ja kindlasti ei jaganud taolist

seisukohta kogu Eesti delegatsioon. Pigem võib arvata vastupidist, sest Eesti delegatsiooni sisemisel arutelul leiti pärast piiride teema käsitlemist (10. detsembril), et Eesti peaks olema valmis Narva-tagustel aladel ja Petseri ümbruses koguni referendumeid läbi viima, kui nende alade kuuluvuse küsimus teravaks läheb. Ühtlasi leiti, et Petserimaal tuleks teostada maareform kiirendatud korras, kui seal tõesti referendum peaks toimuma.

Seepärast on tõenäolisem, et Eesti delegatsioon pooldas opteerimise aja pikendamist, olles tõepoolest huvitatud rahvuskasulaste aitamisest tagasi kodumaale. Seda kinnitavad nii delegatsiooni esialgsed kavad läbirääkimiste eel, aktiivsus teema hoidmisel rahukonverentsi päevakorras, aga eriti Eesti ja Vene poolte hilisema praktika võrdlus opteerimise tegelikul korraldamisel. Poska sai läbirääkimiste ajal ka eraviisilisi kirju, milles paluti opteerimise võimalus kindlasti rahulepingusse sisse kirjutada.

Eesti rahudelegatsiooni algne plaan läbirääkimisteks nägi ette, et Eesti elanikud võivad ühe aasta jooksul pärast lepingu jõustumist vabalt oma kodakondsuse valida. Samas kavandati aga esitada nõue, et eesti rahvusest või Eestist pärit N. Venemaa elanikel peab koguni kolme aasta jooksul olema õigus isiklikult (või sugukondlikult) lahkuda Vene riigi kodakondsusest ja astuda Eesti kodakondsusesse vastavalt Eestis maksvatele seadustele. Niisuguse sisuga ettepanekut millegipärast siiski ei esitatud. Eelpool mainitud Poska esimene ametlik pakkumine nägi küll ette kahe aasta pikkust perioodi valiku tegemiseks ja siis veel aastat tegelikult lahkumiseks. Vene pool tõrkus nii pika opteerimisprotsessi vastu ja ilmselt kompromissina jõuti peatselt kokkuleppele, et opteerimine (kodakondsuse valik) tuleb ära teha ühe aasta jooksul ja optsoonile järgneva aasta jooksul peavad opteerunud vastavalt Eesti Vabariigi või Vene SFNV territooriumilt lahkuma.

1. jaanuaril 1920 üldisemate küsimuste arutamise juures teatas Poska veel kord, et „meie jaoks on piiride kõrval oluliseks opteerimise teema“. Ta leidis, et endistele Vene impeeriumi kodanikele peab jääma õigus opteerida Vene kodakondsusesse, aga opteerimise küsimust ei pea jätma erikomisjonile arutamiseks, nagu oli osutunud vajalikuks mõne teise probleemi puhul. Opteerimise reeglid olid tema meelest lahendatud ühetaolistena peaaegu kõigis samal ajal Euroopas sõlmitud lepingutes ja „meil kehtib see õigus kahe aasta jooksul pärast lepingu allakirjutamist“. Joffe nõustus samuti, et opteerimise punkti võib arvata rahulepingu jaoks juba kooskõlastatud punktide hulka, sest see polevat kõige keerulisem ja vaevalt võiks tekitada edasisi vaidlusi.

Enam-vähem lõpliku teksti opteerumise punkti sõnastamiseks pakkus taas välja Eesti pool. Kavandil puudub kuupäev, aga mõned leheküljed eespool on märgitud, et tegemist on Poska

kavaga 18. jaanuarist 1920. Kodakondsuse artikkel ei kannu selles kavas veel numbrit. Lisaks esines mustandis trükivigu:

“Eesti territooriumil elavatel mitte Eesti soost isikutel, kes üle 18 aasta vanad, on õigus Venemaa kodakondsust opteerida ühe aasta jooksul selle traktaadi ratifitseerimise päevast arvates, kusjuures mehe kodakondsuse järele käivad lapsed alla 18 aasta ja naine, kui abikaasade vahel ei järgne kokkulepet selles asjas. Vene kodakondsusesse opteerijad peavad ühe aasta jooksul Eesti piiridest lahkuma, kuid hoiavad alal õigused liikumata varanduste peale ja on õigustatud kaasa võtta oma liikumata [õige oleks: „liikuv“] varandus. Samal kombel võivad Vene territooriumil elavad Eesti soost isikud opteerida sama aja jooksul ja neil samadel tingimustel Eesti kodakondsust. Selle ja teise poole Valitsus on õigustatud keelduma neid oma kodakondsusesse vastu võtmast.“

Täpsustati ka kodaniku mõistet: „Eesti soost isikud, kes selle lepingu tegemise ajal Eesti territooriumil viibivad, loetakse Eesti kodakondsust opteerunuteks“ ning lisati märkus: „Eesti ja Vene soost isikute all mõistetakse isikuid, kes ise või kelle vanemad olid vastavalt praegu Eesti või Venemaad moodustaval territooriumil kogukondade või seisuslikes hingekirjades“.

2.2. Opteerumisartikli redaktsioonid rahulepingu väljatöötamisel

Esialgu (kuni 29. jaanuarini 1920) rõhutati, et kummagi lepinguosalise kodanikud võivad nende maal maksvate seaduste kohaselt vastaspoole territooriumilt takistamata välja vedada kogu oma liikuva varanduse ja üleüldse kogu oma omandi, ilma et nad välismaalastena langeksid mingisuguste eri- või kõrgemate maksude alla kui riigi omad kodanikud samades olukordades.

Esialgsete plaanide järgi pidi opteerumise paragrahv olema rahulepingu tekstis eelviimane ehk artikkel XII. Alles kõige viimases versioonis tõsteti see ümber IV artikliks. Nn Poska kava (18. jaan.) sõnastus püsis vähemalt 29. jaanuarini 1920. See näitab, et teemat peeti lõpetatuks ning see avati taas alles lepinguteksti lõplikul redigeerimisel. Tundub, et isegi keelelist redigeerimist peeti opteerumise artikli puhul teisejärguliseks ja see on teostatud pealiskaudselt. Millegipärast eemaldati viimases versioonis sõna „kogu“ (vn все), kui juttu oli opteerunu liikuvast varast, mida ta võis ühest riigist teise ümber asudes kaasa võtta. Keeleliselt võis see tunduda ökonoomsem või koguni korrektsem ja õiguslikke probleeme ei osatud ilmselt ette näha. Need algasid aga juba 1920. aasta suvel, kui selgus, et Vene pool kasutas selle sõna väljajätmist opteerujate survestamiseks ja piiras peatselt liikuva vara hulka, mida lahkujatel lubati N. Venemaalt kaasa võtta.

Samas jäeti opteerumise artiklisse mõlemas keeles alles sõna „traktaat“. Teistes artiklites korrati, et vastav punkt hakkab kehtima pärast „selle lepingu“ ratifitseerimist, opteerumise

artikkel aga räägib kehtima hakkamisest pärast „selle traktaadi“ ratifitseerimist. Seegi näitas, et kumbki osapool ei pidanud enam antud artiklit kuigi oluliseks ning täit tähelepanu väärivaks.

Tartu rahulepingu⁵ art. IV lõppedaktsiooni sõnastus oli selline:

„Eesti territooriumil elavatel mitte Eesti soost isikutel, kes üle 18 aasta vanad, on õigus Venemaa kodakondsust opteerida ühe aasta jooksul selle traktaadi ratifitseerimise päevast arvates, kusjuures mehe kodakondsuse järele käivad lapsed alla 18 aasta ja naine, kui abikaasade vahel ei järgne kokkulepet selles asjas. Venemaa kodakondsuse opteerijad peavad optatsiooni päevast arvates ühe aasta jooksul Eesti piiridest lahkuma, kuid hoiavad alal õigused liikumata varanduse peale ja on õigustatud kaasa võtma oma liikuva varanduse. Samuti võivad Venemaa territooriumil elavad Eesti soost isikud opteerida sama aja jooksul ja neilsamadel tingimustel Eesti kodakondsust.

Selle ja teise poole Valitsus on õigustatud keelduma neid oma kodakondsusesse võtmast.

Märkus: Kahtluse tekkimise korral mõistetakse Eesti soost isikute all isikuid, kes ise või kelle vanemad olid praegu Eestit moodustaval territooriumil kogukondade või seisuliste asutuste hingekirjades.”

2.3. Rahulepingu ratifitseerimine ja rakendusaktid

13. veebruaril 1920. aastal võttis Eesti Asutav Kogu ühehäälselt vastu seaduse Eesti ja Venemaa vahelise rahulepingu kinnitamise kohta.⁶ Seaduse § 2 kohaselt jõustus see vastuvõtmisega. 17. veebruaril 1920. aastal andis Eesti Vabariigi valitsus välisministrile ülesande „tarvilikka samme astuda, et Venemaal viibivad eestlased kodumaale sõita võiksid“.⁷ See tähendab, et N. Venemaaga tuli jõuda kokkuleppele, kuidas kodakondsuse opteerimist õieti korraldada, sest opteerimise üksikasju Tartu rahulepinguga ei reguleeritud. Vastavale kokkuleppele jõuti nõukogude välisasjade rahvakomissariaadi (vn k. lühend *Narkomindel*; eesti k. edaspidi: VÄRK) esindajate A. Sabanini ja J. Pašukanise ning Eesti Vabariigi valitsuse esindaja Aleksander Oinase vahel 5.-6. aprillil toimunud läbirääkimiste järel 6. aprillil 1920. aastal.⁸

Lisaks optantidele korraldati Tartu rahulepingu art. IX alusel Eestist pärit sõjapõgenike ja -vangide (I maailmasõja või Vabadussõja ajal N. Venemaale sattunud isikute) Eestisse naasmist.⁹ Opteerimisega võrreldes toimus see lihtsustatud korras – sõjapõgenikke ja -vange saadeti kodumaale mõlema riigi ametivõimude viseeritud nimekirjade alusel, kusjuures

⁵ Rahulepingu terviktekst on kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/viited/Leht.html?id=1>.

⁶ Vt Asutava Kogu koosoleku protokoll, 13.2.1920, RA ERA, f. 15, n. 2, s. 276, l. 2-3; Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel, 2.2.1920, RT 1920, 24/25, 185-200.

⁷ Vabariigi valitsuse koosoleku protokoll, 17.2.1920, RA ERA, f. 31, n. 1, s. 214, l. 27p-28.

⁸ Eesti ja N. Venemaa kokkulepe opteerimise korraldamise kohta, 6.4.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 451, l. 1.

⁹ Kokkulepe sõjapõgenegade küsimuse üle, 1.4.1920, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 235, l. 17.

mõlema riigi valitsus reserveeris endale õiguse „üksikutele isikutele oma territooriumile sissesõitu mitte lubada“ (p. 4).

3. Optsiooni mõiste ja käsitus rahvusvahelises õiguses

Optsoon tähendab isiku või mingi osa elanikkonna õigust valida kodakondsus pärast seda, kui riikides on toimunud territoriaalsed muudatused või endiste riikide asemele on tekkinud uued riigid. Optsiooniõigus võimaldab seega loobuda *ex lege* ehk seadusjärgselt või rahvusvahelise õiguse järgi automaatselt osaks saavast kodakondsusest ja valida teise riigi kodakondsus.¹⁰ Seetõttu vajab SM küsimus töögrupile¹¹ sisulist täpsustamist: isikud ei pidanud optsiooni taotlema, vaid see tähendas riigi antud või riikide vahel kokku lepitud õigust valida teistsugune kodakondsus, kui see, milles pidi isik olema pärast riigiga toimunud territoriaalseid või suveräänsusega seotud muudatust.

Opteerimisõigus ei ole senini osa rahvusvahelisest tavaõigusest ja seepärast ei tulene siit riikidele otseseid kohustusi. Tegemist on riikidevahelistel kokkulepetel või riigi siseõigusel põhineva instituudiga. Optsiooni õigus saab kuuluda üksnes neile isikutele, keda mõjutavad toimunud territoriaalsed muudatused või kes asuvad uute riikide territooriumil. Ehkki optsiooni tundis juba varasem rahvusvaheline praktika, oli see eriti laialdaselt kasutusel pärast I maailmasõda. Uute riikide tekkimine, varem eksisteerinud riikide piiride muutmine jms tähendas miljonitele inimestele kodakondsusealaseid muudatusi. Kõigi nende protsessidega kaasnesid paljud bi- ja plurilateraalsed (kahe- ja mõnepoolsed) rahvusvahelised lepingud, mis muuhulgas käsitlesid ka kodakondsuse ja selle valimise küsimusi. Rahvusvahelise õiguse kirjanduses räägitakse 19. sajandi II poolest kuni 20. sajandi esimese veerandini kestnud perioodil koguni Ida-Euroopa regionaalsüsteemist rahvusvahelises õiguses ja diplomaatias, mida mh iseloomustas just selles regioonis levinud kodakondsuse opteerimise lepingupraktika.¹² Samas olid nii need kui ka hilisemad lepingud, niisamuti riikide sellekohane praktika sedavõrd erinev ja ebahühtlane, et puudub tavaõiguse tekkeks vajalik üldine arusaam opteerimisõiguse olemusest ja sellele vastav ühesugune praktika.

---

¹⁰ Ronen, Y. „Option of Nationality“, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2013, A. 1.

¹¹ SM ja TÜ vahelise töövõtulepingu lisa p. 2.2.1: „Milliste tingimuste täitmisel ja millisest ajast loeti Eesti ja Venemaa vahel 02.02.1920 sõlmitud Tartu rahulepingu artikli IV alusel optsiooni taotlenud isikud Eesti kodakondsuse omandanuks?“

¹² Hecker, H. „Die Doppelstaaterverträge des Ostblocks“, *WGO Monatshefte für Osteuropäisches Recht*, 1986, lk 273–283.

Inimõigustega seotud kaalutlusi on optsiooniõigusega seostatud alles pärast II maailmasõda. Siiski ei ole tänapäevalgi ühtset ja selget vastust küsimusele, kas riikidel on kohustus tagada territooriumi muudatuste puhul sealsele elanikkonnale optsiooniõigus. Niisamuti ei ole ühemõtteliselt selge, kas territooriumi või riigivõimu muudatusest puudutatud elanikkonnal on vahetult rahvusvahelisest õigusest tulenev õigus valida ehk opteerida kodakondsust. Ka rahvusvahelise õiguse teaduses ei valitse üksmeelt. Enamik teadlasi näib tänini olevat seisukohal, et riikidel ei ole rahvusvahelisest õigusest tulenevat kohustust territooriumimuudatustest puudutatud elanikkonnale opteerimisõigust tagada.¹³ Veel enam kehtib see uuritava perioodi kohta, mil optsiooni ei seostatud niivõrd üksikisiku õigusega valida kodakondsust, kuivõrd riigi õigusega määrata oma kodanikkond. Niisiis puudub selles valdkonnas rahvusvaheline tavaõigus ega ole tänini selget reeglistikku, mis annaks vahetuid õigusi territoriaalsetest muudatustest puudutatud isikutele või paneks kohustusi asjaomastele riikidele. Seega olid ja on riigid opteerimise ning kodakondsuse omandamise tingimusi vabad kokku leppima või neid isegi ühepoolselt kehtestama.¹⁴

Rahvusvahelise õiguse teooria on riikidevaheliste kokkulepete praktikast siiski tuletanud ka mõned üldisemad seisukohad. Rahvusvaheline õigus seob opteerimise ajalise piiriga – isikutel ei saa olla tähtajatut õigust otsustada, millise riigi kodakondsuse nad valivad. Riikide praktika tähtaja osas varieerub kolme kuu ja kuue aasta vahel.¹⁵ Rahvusvahelise Õiguse Komisjoni (*International Law Commission*) kavandi isikute kodakondsuse kohta riigi õigusjärgluse korral artikli 11(5) kommentaari¹⁶ kohaselt peab ajapiir olema konkreetsetes tingimustes mõistlik, nii et optsiooni saaks tõhusalt teostada.

Tihti on optsiooni instituut praktikas seotud ka muude tingimustega – nt võib rahvusvahelises lepingus olla üksikasjalikult ette nähtud regulatsioon optsiooniõiguse kasutamise vormi, tähtaja ja üldiste tingimuste kohta.¹⁷ I maailmasõja järel rakendati mitmetes riikides ja riikidevahelistes lepingutes optsiooniõiguslike isikute ringi piiravat rahvuse kriteeriumi: õiguseellase kodanikud ja kestmast lakanud riigi endised kodanikud, kes olid kuulunud rahvusvähemusse, said opteerida õigusjärglasest riigi kodakondsuse, kus mainitud rahvus oli enamuses (nt Bulgaaria, Itaalia ja Jugoslaavia puhul).¹⁸ II maailmasõja järgses

---

¹³ Delbrück, J., Wolfrum, R. § 90: Option. Kommentar II 1. – *Völkerrecht. 2. Dr., Bd. 1:2: Der Staat und andere Völkerrechtssubjekte; Räume unter internationaler Verwaltung*, Berlin: De Gruyter Recht, 2002, lk 73.

¹⁴ Vt Quôc Dinh, N., Daillier, P., Pellet, A. *Droit international public*, Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1992, lk 475.

¹⁵ Ronen, Y. „Option of Nationality“, D. 3, punkt 22.

¹⁶ Rahvusvahelise Õiguse Komisjon. Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with commentaries. 1999, I osa: üldsätted, artikkel 11(5) kommentaar 13, lk-d 34–35.

¹⁷ Delbrück, J., Wolfrum, R. „§ 90: Option. Kommentar II 1“, lk 68–69.

¹⁸ Ronen, Y. „Option of Nationality“, D. 3, punkt 19.

rahvusvahelises õiguses domineerib inimõiguste perspektiiv, mis ei lubaks optiooniõiguse sidumist rahvusega. Eesti-Läti 1920. aasta lepingus seoti aga opteerimisõigus just etnilise rahvusega – kahe rahvusriigi puhul oli see võimalik.

Üldtunnustatud on, et optandid saavad lahkudes kaasa võtta vallasvara kergendatud tingimustel (nt vabastus tollikohustusest). Kinnisvara osas on praktika ebaühtlasem. Kui viimasel ajal opteerumine omandit enam ei mõjuta,¹⁹ siis I maailmasõja järgsetes lepingutes mängisid just omandit puudutavad sätted ning nende tõlgendamine lepingute rakendamisel äärmiselt olulist rolli. Kuna käesolev analüüs keskendub kodakondsuse problemaatikale, jäävad optantide vara puudutanud küsimused siin enamasti vaatluse alt välja.

Riikidevahelistes lepingutes sätestati vahel ka opteerunud kodanike kohustus või õigus lahkuda selle riigi territooriumilt, mille kodakondsusest nad olid loobunud. Lahkumisklausel ei mõjutanud kodakondsusotsust ega ole käsitatav optiooni paratamatu tingimusena. Küll võisid lahkumisklauslil olla olulised tagajärjed isiku varalistele õigustele, nt kui lubati üksnes lepingus ette nähtud tähtajal kaasa võtta vallasvara ja teostada tehinguid kinnisvaraga.

Tänapäevases rahvusvahelise õiguse teoorias leitakse, et optandi otsus on reeglina konstitutiivne, s.t optioon ei ole kodakondsuse saamise taotlus, mille riik peaks veel heaks kiitma. Seetõttu kinnitab optiooniotsuse kohta antud tõend vaid konkreetseid asjaolusid ja erinevate tingimuste (vorm, tähtaeg jne) täitmisel puudub haldusorganil ka kaalutusõigus optiooniotsuse tunnustamise osas; sise- ja välisriiklikel organitel on optiooniks olemasoleva õigusega seonduvate eeskirjade ja menetluse osas siiski õigus asjaolude ja kriteeriumitele vastavuse kontrolliks.²⁰ Uuritava perioodi riikidevahelises lepingupraktikas tuli ette, et riigid reserveerisid endile sisulise õiguse otsustada, kas nad tunnustavad isiku valikut ja annavad talle kodakondsuse või mitte. Eesti ja Venemaa vahel 2. veebruaril 1920 sõlmitud Tartu rahulepingu artikkel IV sisaldab sellist reservatsiooni; samas nt Eesti ja Ukraina vaheline kokkulepe kodakondsuse opteerimise korra kohta 25. novembrist 1921 tunnustas optiooni konstitueerivat mõju. See näide osutab asjaolule, et isegi kui üks lepingupool võis mitmes lepingus olla sama (antud juhul Eesti Vabariik), võisid tema kokkulepped teiste riikidega opteerimise tingimuste, tähenduse ja mõju kohta olla erinevad.

---

¹⁹ Delbrück, J., Wolfrum, R. „§ 90: Option. Kommentar II 1“, lk 73.

²⁰ Samas, lk 69.

4. Eesti kodakondsuse opteerimine Nõukogude Venemaal

4.1. Opteerimise praktiline korraldus

Opteerimist asus N. Venemaal korraldama 1920. aasta mais Moskvasse läkitatud kontroll-opteerimise komisjon (edaspidi: KOK), mis tegutses Eesti Vabariigi välisesindusena välisministeeriumi (edaspidi VM) haldusalas. 1920. aasta mais avati selle osakond Petrogradis ja sama aasta novembris Siberis Omskis. 1920. aasta septembris alustas tööd Eesti-Vene segakomisjon, mille ülesanne oli opteerimise ning opteerunute varadega seotud vaidlusküsimuste lahendamine. Opteerimisprotsessi oli kaasatud SM, mille vastutusvaldkonda kodakondsusküsimused Eestis kuulusid. SM-s loodi selleks otstarbeks 1920. aasta kevadel eraldi osakond – kodakondsuse opteerimise ajutine osakond.

Eesti kodakondsuse opteerimiseks pidi opteeruja olema vähemalt 18-aastane „Eesti soost“ isik, „kes ise või kelle vanemad olid praegu (2.2.1920) Eestit moodustaval territooriumil kogukondade või seisusliste asutuste hingekirjades“, nagu on selgitatud märkuses Eesti-Vene rahulepingu IV artikli juurde. See vastas juba MNK määruse rakendamiseks välja antud SM ringkirjas (15.11.1919) teatavaks tehtud põhimõtetele.

Eesti kodakondsuse opteerimiseks tuli esitada KOK-le või selle osakonnale vastav teadaanne (edaspidi ka opteerimisteadaanne) ning dokumendid, mis tõestasid isiku Eesti päritolu.²¹ Meessoost optantidel, kes olid abielus, tuli teadaandes esitada ka abikaasa ja alla 18-aastaste laste nimed – nemad järgnesid automaatselt mehe/isa kodakondsusele. Erandina võisid täiskasvanud naised iseseisvalt opteeruda, kui nad olid vallalised või lesed. Vallaslaste kodakondsus järgnes ema optsioonile.

Opteerimisteadaanne tuli sisse anda nii KOK-le kui ka kohalikele N. Vene võimuesindajatele. Teadaande juurde kuuluvatest dokumentidest (või nende ära kirjadest) tuli esitada üks eksemplar isikusamasuse ja päritolu tõendamiseks KOK-le, teine kohalikule kubermangu täitevkomiteele või linnanõukogule.

SM teadaandes kodakondsuse opteerimise asjus, mis koostati 1920. aasta augustis Eesti ajalehtedes avaldamiseks, kirjeldati otsustusprotsessi nii:

„Iga Venemaal elav isik, kes kodakondsust opteerida soovib, peab palvekirja selle üle Moskva Eesti kontroll opteerimise komisjonile ehk tema jaoskonnale Petrogradis ära andma ehk saatma [Siberi osakond avati alles novembris]. Sellel komisjonil on siseministeeriumi poolt volitus otsekohe omal võimul, kogutud teadete põhjal, ära otsustada kodakondsuse vastuvõtmise küsimust nende isikute kohta, kelle üle kahtlust ei ole, et nad rahulepingu tingimustele vastavad ja Eestile kahjulikud ei ole. Nende

---

²¹ Juhatuskiri Eesti kodakondsusse astumise kohta (dateerimata trükis), RA ERA, f. 36, n. 1, s. 1, l. 68.

opteerijate palved, kelle kohta komisjonidel Petrogradis ja Moskvast võimalust ei ole kohtadel teateid koguda, saadetakse Tallinna siseministeeriumi otsustamiseks“.²²

Ehkki rahulepingus oli sätestatud kummagi riigi valitsuse võimalus kodakondsuse andmisest keelduda, ei täpsustatud lepingus ega selle rakendamisaktides keeldumise aluseid. Ajakirjanikele selgitas neid 1920. aasta aprillis välisminister Ado Birk, kelle sõnul pidi lõplik otsus, kas sooviavaldaja Eesti kodakondsusesse võetakse või mitte, langetatama Eesti Vabariigi huve silmas pidades:

„Sooviavaldus võetakse arutusele ja tehakse Eesti ja Vene võimude poolt kindlaks, kas soovijal õigust Eesti kodakondsuse peale on ja kas teatud isiku ületulemine mitte vabariigi kasude vastu ei käi.“²³

Valitsusjuhi tasemel kordas sarnast seisukohta 1920. aasta suvel peaminister Jaan Tõnisson, kes nimetas valitsuse eelseisvat tegevuskava tutvustades pakiliste ülesannete seas „Venemaa Eesti asunikude kodakondsusesse vastuvõtmist kiires korras, kuid kindla valve all, et Eesti riigi vastased selle kaudu vabariigi piiridesse ei pääseks“.²⁴ Seega peeti halduspraktikas lisaks isiku päritolu kontrollimisele silmas ka seda, et Eesti kodakondsust ei antaks isikuile, kes olid aktiivselt tegutsenud (või tegutsesid jätkuvalt) Eesti riigi vastu. Kui isiku õigus Eesti kodakondsusele oli esitatud dokumentidega tõendatud, väljastati talle kodakondsustunnistus:

„Kodakondsuse tunnistus.

Sellega tõendatakse, et

Perekonna nimi: /.../

Nimi: /.../

Isanimi: /.../

Elukoht: /.../

Vanus: /.../, ühes naise /.../

ja lastega /.../

on tunnistatud Eesti Vabariigi kodanikuks Eesti-Vene rahulepingu art. IV põhjal, ja omab kõik õigused ja eesõigused, mis on tähendatud rahulepingus ette nähtud.

Tunnistus maksab sissesõidu loana Eesti Vabariigi piiridesse.“

Lisaks Eesti-poolsele tunnistusele väljastati isikule ka Vene poolt tõend, et ta on vastavalt Eesti-Vene rahulepingu art-le 4 „opteerinud Eesti kodakondsuse“. Venepoolse tunnistuse esitamisel väljastasid kohalikud asutused opteerunule välismaalase isikutunnistuse (kehtivusega üks aasta), mille alusel ta sai järgnenud aasta jooksul N. Venemaal elada ja väljasõiduks valmistuda.

---

²² Siseministeeriumi teadaanne kodakondsuse opteerimise asjus, RA ERA, f .14, n.1, s. 522, l. 21; avaldatult vt *Tallinna Teataja*, 13.08.1920, lk. 3.

²³ „Kudas ja kellel on võimalik Venemaalt Eestisse pääseda“, *Tallinna Teataja*, 14.04.1920, lk. 1.

²⁴ Vt Asutava Kogu protokollid, IV istungjärk, protokoll nr 154, 31.07.1920, vrg 1521.

KOK ja selle osakondade praktika kodakondsustunnistuste väljaandmisel oli erinev. 1933. aastal kirjeldas VM omaaegset tunnistuste väljastamist Eesti peakonsulaadile Leningradis:

„Moskva ja Peterburi opt.komisjonides oli kodak.tunnistuse väljaandmisel erikord. Peterburi opt.komisjon andis tähendatud dokumendi välja ainult pääle õiendamise esitamist, et isik tõesti Vene kodakondsusest vabastatud. Moskva komisjon luges aga isiku kohe Eesti kodanikuks, kui ta opt. komisjoni poolt vastuvõetud ja andis ka sellejärele kohe kodakondsuse tunnistuse välja. Seega ei tõenda Eesti kod.tunnistuse väljaandmine Moskvast veel Vene kodakondsusest vabastamise fakti.“²⁵

Eesti kodanikeks tunnistatud isikud võisid N. Venemaalt lahkuda kas üksikult või KOK kokku seatud ešelonides. Üksikult sõitjatele väljastas KOK välispassid. Ešeloniga sõitjate kohta pandi KOK-s kokku nimekirjad. Nii välispassid kui ka eeltoodud nimekirjad pidid saama VÄRK-st väljasõiduviiša, mis võimaldas N. Venemaalt lahkuda.

Vastavalt Tartu rahulepingule tuli sooviavaldu Eesti kodakondsuse opteerimiseks esitada lepingu jõustumisele järgnenud aasta jooksul ehk hiljemalt 14. veebruariks 1921. aastal. Kuna opteerijaid oli palju ja mitmel puhul viivitas Vene pool omapoolse nõusoleku andmisega, siis pikendati opteerimistähtaega 1921. aastal Eesti taotluse peale N. Venemaa Euroopa osas 1. jaanuarini 1922 ning Siberis ja N. Venemaa territooriumi alla kuulunud Kaukaasia osas 14. veebruarini 1922.²⁶ Eesti taotles tähtaegade pikendamist muuhulgas selleks, et optandid jõuaksid oma vara realiseerida. Samaaegselt peeti kahe riigi vahel diplomaatilisi läbirääkimisi, et opteerunute varalist seisukorda võimalikult paremaks kaubelda ja kindlustada neile nõudeõigus ka sellele varale, mille nõukogude võim oli jõudnud natsionaliseerida või kommunaliseerida juba enne Tartu rahulepingu sõlmimist ja selle rakendamist.²⁷ Mingeid varalisi soodustusi optantidele Eestil välja kaubelda ei õnnestunud, küll aga juba eespool mainitud opteerimistähtaaja pikendused.

4.2. Opteerunute kodakondsus

Kuna Eesti-Vene rahulepingu art. IV jättis lepinguosaliste riikide valitsustele õiguse keelduda „neid [opteerimisteedaande esitanud isikuid] oma kodakondsusesse võtmast“, siis oli Eestil/N. Venemaal õigus opteerimissoovid rahuldamata jätta. Mingit eraldi põhjendamiskohustust tollane õigus ei tundnud.

²⁵ Välisministeerium Eesti peakonsulaadile Leningradis, 8.5.1933, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 1271 (nummerdamata).

²⁶ VNSFV Välisasjade rahvakomissariaadi noot nr 9670/IV, 25.10.1921, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 205, l. 34.

²⁷ Edgar Hõbemägi ettekanne 9.12.1931 ning sellele lisatud ülevaated rahulepingu artiklis IV ettenähtud opteerimise, Eesti kodanike varanduslikest õigustest ja kahjutasanõuete kohta, RA ERA, f. 957, n. 2, s. 21, l. 9-11.

Eestis kohapeal esitatud kodakondsustaotlusi, mille rahuldamisel said kohalikud asutused välja anda „täievolilise kodaniku“ isikutunnistused, kontrollisid SM alluvuses olnud politseiasutused, ka kaitsepolitsei. SM-l ei olnud aga täielikku kontrolli nende kodakondsuse tunnistuste väljaandmise üle, mida N. Venemaal väljastasid KOK ja selle osakonnad. SM-sse otsustamiseks pidid KOK-d saatma vaid nende eestlaste teadaanded, kelle päritolu või varasema tegevuse kohta ei olnud KOK-l kohapeal otsustamiseks piisavalt andmeid. Samuti olid KOK ametnikud kohustatud saatma SM otsustamiseks kõik mitte-eestlaste esitatud opteerimisteedaanded. Nagu näitab toonane kirjavahetus, ei peetud KOK-s sellisest korraldusest aga sugugi alati kinni. Siseministri abi Eduard Kübarsepp protesteeris VM-le saadetud kirjas 1921. aasta juulikuus:

„Nagu kaasasolevast Moskva Kontroll-opteerimise komisjoni vahikirjast /.../ näha, on prague Komisjoni esimees seisukohale asunud, et rahulepingu põhjal otsustab mainitud komisjon opteerimise asju iseseisvalt ja lõplikult ja talitab vististi ka selle järele.

Siseministeeriumile on sarnane seisukorda igatahes uudiseks. Komisjoni asutamisest alates on Siseministeeriumi teades ikka sellel seisukohal asunud, et kodakondsusse vastuvõtmine oleneb Siseministeeriumist ära ja ainult opteerimise toimetamise kiirustamiseks sai kodakondsusse opteerimine tegelikult komisjoni hooleks jäetud, kuna muulaste opteerimise asjad tingimata Siseministeeriumi pidid saadetama. Rahulepingu art. 4-ndas ei ole mingisugustest komisjonidest juttu on aga küll selge sõnaga valitsus (*pravitelstvo*) nimetatud.

Et mitte ei korduks nende muulaste vastuvõtmine E.V. kodakondsusse, kes soovivad ei ole ehk kellel alustki ei ole opteerimiseks, nagu seda on ette tulnud, palun Välisministeeriumi vastavat korraldust teha, et Moskva komisjon senini opteerimise asjus antud juhtnööridest kinni peaks. Vastasel korral on Siseministeerium sunnitud isikutelt, kes komisjoni poolt ilma Siseministeeriumi nõusolekuta opteeritud, Eestisse jõudmise järele kodakondsuse tunnistused käest ära võtma.“²⁸

Kuu aega hiljem pidi SM oma protesti kordama, sest Moskva KOK talitas „endist viisi, täitsa ignoreerides maksvaid seadusi ja määrusi“, mistõttu jõudsid optantidena Narva mitmed SM nõusolekuta opteeritud mitte-eestlased ja koguni mitu isikut, kes olid SM poolt tagasi lükatud:

„Vististi ei aita siin muu abinõu, kui et olen sunnitud korralduse tegema, et kõik ilma Siseministeeriumi lubata Narva saadetud isikud viibimata üle piiri tagasi saadetakse. Järeldused jäävad siis muidugi komisjonide kanda ja Välisministeeriumi lahendada.“²⁹

Väljastatud kodakondsuse tunnistuste „kontsude“ kõrval on Moskva KOK arhiivis säilinud ka nn lõplike kodakondsuse tunnistuste registreerimise raamatud. Neisse raamatutesse ei ole kantud KOK väljastatud kodakondsuse tunnistused, vaid nagu näitavad olemasolevad andmed, välispassid. Kui optandile väljastati EV välispass, märgiti KOK-s selliste tunnistuste kohta

²⁸ Siseministeerium välisministeeriumile, 22.7.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 479, l. 19.

²⁹ Siseministeerium välisministeeriumile, 3/5.9.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 482, l. 353.

peetud registrisse ühtlasi Vene poolelt saadud nõusoleku number. Seega ei käsitatud KOK väljastatud kodakondsuse tunnistusi lõplike dokumentidena, mis andsid isikule võimaluse N. Venemaalt lahkuda ja ilma ühegi täiendava loa või viisata Eestisse liikuda. Oluline on tähele panna, et „lõplikke tunnistusi“ väljastati Moskva KOK-s ka isikutele, kes sõitsid Eestisse väljaspool opteerimiskorda, nt sõjapõgenikele. Ehk teisisõnu, „lõpliku tunnistuse“ võisid teiste seas saada ka isikud, kellele ei olnud väljastatud KOK-st kodakondsuse tunnistust ega ka Vene poole nõusolekut Eesti kodakondsust opteerida. Sellistel juhtudel jäeti vastavad tulbad kõnealuses registris lihtsalt tühjaks.³⁰

Eesti kodakondsust opteerinud isikutel oli vaja N. Venemaalt väljasõiduks ka väljasõiduviiat. Sissesõiduluba oli vaja ka Eestisse sisenemiseks. Seega võisid isiku liikumisele takistusi teha mõlemad pooled, mitte üksnes N. Venemaa.

Olukorras, kus Eestis kodakondsuse küsimusi keskse asutusena otsustanud SM-I puudus kontroll kodakondsuse tunnistuste väljastamise üle N. Venemaal, osutus vajalikuks järelkontroll Eestis kohapeal (nii dokumentide ja isiku päritolu kontrollimine kui ka tema varasema tegevuse ja meelsuse väljaselgitamine). Piiril kontrolliti N. Venemaalt saabunute dokumente ning kontroll jätkus Narva karantiinis, kus N. Venemaalt saabunud optandid ja sõjapõgenikud pidid võimalike nakkushaiguste leviku tõkestamiseks veetma keskmiselt kaks nädalat. Saabunutest pandi Narvas kokku nimekirju (sh kahtlaste isikute nimekirju), mis saadeti SM-sse (politseivõimudele) kontrollimiseks. Kahtlust äratanud isikud kuulati karantiinis üle.

Narvas teostatud kontrolli käigus avastati mitmeid opteerimisel esinenud väärnähtusi. Nt juhtumeid, kus KOK ametnikud olid andnud kodakondsuse tunnistusi isikuile, kelle taotlused SM oli eelnevalt tagasi lükanud; kus kodakondsus oli antud isikuile, kes ei vastanud rahulepingus sätestatud tingimustele (ei olnud Eestist pärit); või kus Narva saabunud isik oli tulnud Eestisse kellelegi teisele väljastatud kodakondsuse tunnistuse alusel (olles selle saanud või suure tõenäosusega ostnud optandilt, kes oli otsustanud ise N. Venemaale jääda).³¹ Üldjuhul võeti isikutelt, kes olid saanud kodakondsuse tunnistused valede alustel, need SM korraldusel ära.³² Eestisse jäämiseks tuli neil taotleda kohalike politseivõimude kaudu peatusluba.

---

³⁰ Samas võisid KOK-st kodakondsuse tunnistuse saada ka sõjapõgenikud kui see lihtsustas nende Eestisse pöördumise korraldamist, vt. nt Moskva KOK repatrieerimise komisjonile Ukrainas, 17.11.1922, RA ERA, f. 36, n. 1, s. 246, l. 50.

³¹ 1921. aasta novembris palus VM Moskva KOK-le saadetud kirjas selliseid isikuid, kes olid oma kodakondsuse tunnistuse teistele andnud või edasi müünud, „mitte Eestisse lasta“ (nende passe sissesõiduks mitte viseerida), vt kirjavahetus KOK ja välisministeeriumi Vene osakonna vahel oktoobris ja novembris 1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 812; Siseminister välisministrile, 10.9.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 482, l. 179.

³² Vt nt siseministeerium Tartu linna politsei ülemale, 25.10.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 479, l. 248; Siseministeerium Tallinna linna politsei ülemale, samas, 24.10.1921 ja 23.11.1921, l. 279 ja 286; Siseministeerium Haapsalu linna politsei ülemale, 5/6.12.1921, samas, l. 430.

Kodakondsuse saamiseks pidid sellised isikud esitama Eestis uue taotluse, sedakorda SM-le. Samas võidi Eestisse saabunud optante ja sõjapõgenikke ka N. Venemaale tagasi saata (vt allpool).

Enne karantiinist vabanemist andsid optandid kodanikuvande. Selleks pidi vastne kodanik kordama sõna-sõnalt talle ette loetud vandeteksti: „Eesti Vabariigi kodanikuna töotan ja vannun ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile ja tema seaduslikule valitsusele, ning tõrkumata täita kõiki vabariigis maksvaid seadusi, määrusi ja oma kodanikukohuseid, teades, et vastasel korral seadus mind karistusega ähvardab” ning selle seejärel allkirjastama. Allkirjastatud kodanikuvannete tekst nähti ette Seadusandliku delegatsiooni poolt 17. detsembril 1919 vastu võetud vandevormelitega.³³ Kodanikuvande tähendus tollases õiguses – kas tegemist oli pelgalt tseremoniaalse või ka juriidilise tähendusega aktiga – pole päris selge. Kuna 1922. aasta kodakondsusseadus (edaspidi: KKS) kodanikuvannet enam ette ei näinud, siis minetas tähtsuse seegi, kas isik oli varem vande andnud või mitte.

Ehkki optandid saabusid Eestisse kodanikena ja andsid karantiinis kodanikuvande, ei väljastatud neile seejärel kohe Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistusi. SM kehtestatud korra³⁴ kohaselt tuli optandil karantiinist vabanemise järel registreerida end elukohajärgses kaitsepolitsei jaoskonnas ja ta võeti seejärel kaitsepolitsei järelevalve alla. Isikutunnistuse asemel väljastati optandile esialgu ajutine elamisluba, mis tähendas muuhulgas keeldu kaitsepolitsei ametnike loata vastava jaoskonna piiridest lahkuda. Isikutunnistus väljastati optandile alles siis, kui kaitsepolitsei ametnikud olid veendunud, et teda pole põhjust kahtlustada riigivastasuses. 1922. aasta jaanuarist hakati optantide liikumisvabaduse suurendamiseks väljastama neile isikutunnistusi kohe, kui nad olid end kaitsepolitseis registreerinud, kuid see ei vabastanud neid taustakontrollist, mis viidi läbi pärast isikutunnistuse väljastamist. Nõue isiklikult kaitsepolitseisse ilmuda kaotati alles 1922. aasta novembris, kui Eestisse tagasirändajate hulk oli oluliselt kahanenud ning tulijate seas oli politsei peavalitsuse hinnangul „kuritegelikku elementi õige vähe“. Edaspidi tuli optantidel registreerida end kohalikes politseiasutustes, kuid sealtki saadeti optantide andmed edasi kaitsepolitseile. Vabastus ei puudutanud sõjapõgenikke, kelle kohta jäi kehtima esialgne registreerimise kord.³⁵

---

³³ Vandevormelid. 1. Kodanikuvanne (riigi kodakondsusesse astumisel), 17.12.1919, RT 1920, 1, 5.

³⁴ Siseministeeriumi kõigile politseiülematele, 22.10.1920, RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7075, l. 5.

³⁵ Siseministeeriumi Administratiivasjade Peavalitsus kõigile politseiülematele, 22.10.1920, RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7075, l. 5; Politsei peavalitsuse ülem kõigile politseiülematele, 10.12.1920, RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7075, l. 8.; Kaitsepolitsei peavalitsuse ülem politsei peavalitsuse ülemale, 31.12.1921, RA ERA, f. 1, n. 10, s. 1, l. 23.; Politsei peavalitsuse ülem ringkiri kõigile politseiasutustele ja vallavalitsustele, 13.10.1922, RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7075, l. 47.

Isikuid, kelle poliitilise meelsuse ja tegevuse kohta avastati kas karantiinis või hilisema politseilise järelevalve käigus midagi kompromiteerivat, võidi N. Venemaale tagasi saata. Optante võis piirilt tagasi saata vaid siseministri või tema abi loal ning sõjapõgenikke politsei peavalitsuse korraldusel. Samuti langetas siseminister koos sõjaministriga väljasaatmisotsuseid, mis kehtisid administratiivkaristustena. Nende puhul polnud oluline, kas tegemist oli optandi või mõnel muul moel kodakondsuse omandanud isikuga. Välja võidi saata ka neid, kes olid saanud Eesti Vabariigi kodakondsuse MNK määruse § 1 alusel.³⁶

Puuduvad täpsed andmed, kui suur oli Narva karantiinist N. Venemaale tagasi saadetud optantide ja sõjapõgenikena saabunud isikute arv.³⁷ Narva karantiinis asjaajana töötanud Jakob Sirp märkis oma mälestustes, et „Eestile vaenuliku tegevuse pärast saadeti paljud optandid N. Venemaale tagasi“.³⁸ Teada ei ole sedagi, kui palju optante ja sõjapõgenikena tulnuid saadeti riigist välja hiljem, politseilise järelevalve käigus kogutud materjalide põhjal.³⁹ Ehkki SM tegevusülevaadetest nähtub, et kaitsepolitseis registreeritud optantide ja sõjapõgenike hulgast (kokku 34 059 isikut) leiti ajavahemikul 1920-1922 kokku 484 poliitiliselt kahtlast isikut, on teadmata, kui suur osa neist riigist välja saadeti.⁴⁰ Väljasaatmisotsuste puhul oli ministritel ulatuslik diskretsiooniõigus. Ehkki Eesti kohtud kontrollisid nn administratiivkohtupidamise korras täitevvõimu organite langetatud otsuseid, oli juba täide viidud väljasaatmisotsuseid kas võimatu või raske kohtulikult vaidlustada, sest kord juba N. Venemaale saadetud isikud ei pääsenud reeglina enam Eesti kohtusüsteemile ligi. Väljasaatmiseks ei olnud vaja isegi kohtuotsust, sest seda käsitati administratiivkaristusena.

Kõik see näitab, et isegi kui isik oli N. Venemaalt optandina Eestisse saabunud, polnud sugugi kindel, et talle KOK otsusega antud kodakondsus jääb püsima ka SM ja kaitsepolitsei järelekontrolli sõelal.

---

³⁶ Siseminister sõjaministrile, 13.8.1920, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 294, l. 59; Siseminister I diviisi teadete kogumise osakonna ning kaitse- ja kriminaalpolitsei ülematele, (dateerimata), RA ERA, f. 14, n. 1, s. 294, l. 102; Siseministeeriumi politsei peavalitsuse 1920. a tegevuse ülevaade, RA ERA, f. 1, n. 4, s. 149, l. 2.

³⁷ Toonast karantiiniandmestikku läbi töötanud Anatol Toomsi andmetel saadeti Narva karantiinist 1920. ja 1921. aastal N. Venemaale tagasi vastavalt 129 ja 23 inimest, kuid arvatavasti sisalduvad neis numbrites ka sellised salaja üle piiri tulnud isikud, kes otsustati N. Venemaale tagasi saata. Vt. Tooms, A. Opteerimisliikumine ja Eesti jõudnud optandid, *Eesti Statistika*, 5 (1922), lk. 9.

³⁸ Sirp, J. „Mälestusi Narva karantiinist 1920. a“ (käsikiri 1938. aastast), ERA, f. 2124, n. 3, s. 1335.

³⁹ Moskva KOK vahendusel kodakondsuse tunnistuse ja Eesti välispassi saanud R.-A. Tamme riigist väljasaatmist käsitlevaid materjale vt RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7079.

⁴⁰ Vt. Kaitsepolitsei peavalitsuse 1920. aasta aruanne, f. 14, n. 1, s. 279, l. 42; Kaitsepolitsei peavalitsuse 1921. aasta aruanne, f. 14, s. 1, s. 578, l. 77; Kaitsepolitsei peavalitsuse 1922. aasta aruanne, f. 14, n. 1, s. 734, l. 92; vt ka Rosenthal, R.; Tamming, M. *Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924*, Tallinn: Kirjastus SE&JS, 2010, l. 164.

Kodakondsuse kui Eesti kodaniku õiguste teostamiseks vajaliku eelduse puhul ei olnud oluline mitte küsimus, millal algas N. Venemaalt opteerunute kodakondsus⁴¹, vaid see, mis eeldustel ta sai oma kodanikuõigusi teostama hakata. KOK poolt välja antud kodakondsuse tunnistus seda võimalust veel ei andnud, samuti mitte kohaliku politseiasutuse väljastatud ajutine elamisluba. Üksnes Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuse väljaandmist saab lugeda ajaks, mil isik sai hakata oma kodanikuõigusi realiseerima.

Isikutunnistus oli üksnes siseriiklikult kasutatav dokument. Edaspidi välismaale minekuks vajas isik Eesti Vabariigi välispassi, Eesti väljasõiduviisat ja välisriigi sissesõiduviisat (kui riikidevaheliste lepingutega ei kehtestatud viisavabastust). Et üksnes Eestis, isikutunnistuse alusel, väljastatud välispassi peeti 1920. aastate segases rahvusvahelises olukorras n.ö täisväärtuslikuks sõidudokumentiks, näitab 1921. aasta oktoobri lõpus SM politsei peavalitsuses koostatud ja kõigile politseiülematele järgimiseks saadetud ringkiri.⁴² Eestisse saabunute ainsateks dokumentideks, mille puhul ei olnud vaja teostada täiendavat kontrolli isiku ja tema dokumentide üle, loeti Eestis välja antud välispassid. Seevastu välismaal, Eesti välisesindajate või KOK välja antud dokumendid kuulusid kõik veel täiendavale kontrollimisele.

Eesti kodakondsuse alguse määratlemine oli aga oluline varaliste õiguste ja nõuete seisukohalt. Juba Eesti-Vene segakomisjonis vaieldi selle üle, millist hetke tuleks lugeda Eesti kodakondsuse algusmomendiks. Nende debattide taga ei olnud Eesti kodanikkonna või isiku subjektiivsete kodanikuõiguste algusaja määratlemine, vaid vara säilitamise või hüvitise nõudmise võimalus N. Venemaa poolt rekvireeritud, konfiskeeritud, natsionaliseeritud, kommunaliseeritud jms. vara eest, samuti Eestisse siirduvatelt opteerunutelt Vene tolli poolt Eesti-Vene piiril konfiskeeritud asjade eest. Opteerimise vältel tekkivate küsimuste lahendamiseks loodud kahe riigi segakomisjonis püüdis Eesti pool maksma panna vaadet, et opteerunute kodakondsus algas mitte opteerumisest, vaid võimalikult palju varem. VM juriskonsuldi Rein Eliaseri ettekandest 1920. aasta maist võib leida kõige kaugemaleulatuva juriidilise fiktsiooni sellest, kuidas opteerimisega tekkinud Eesti kodakondsuse alguseks tuleks lugeda inimese sündi.⁴³ Sellise positsiooni maksmapanek diplomaatilistel läbirääkimistel oli siiski ebatõenäoline. Läbirääkimistel püüti aga nõukogude poolt veenda, et opteerija

---

⁴¹ Vrdl SM ja TÜ vahelise töövõtulepingu lisa punkt 2.2.1: „Millisest ajast loeti Eesti ja Venemaa vahel 02.02.1920 sõlmitud Tartu rahulepingu artikli IV alusel optsiooni taotlenud ja Eesti kodakondsuse saanud isikud Eesti kodakondsuse omandanuks?“

⁴² Siseministeeriumi politsei peavalitsuse ülem kõigile politseiülematele, 31.10.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 641, l. 92.

⁴³ Välisministeeriumi juriskonsult Rein Eliaseri ettekanne välisministrile, 30.5.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 451, l. 39-39p.

kodakondsus tekkis koos Eesti riigi loomisega – küsitav oli küll, kas kuupäevana peaks sellisel juhul kehtima 15. november 1917, kui maapäev end kõrgemaks võimuks kuulutas, või 24. veebruar 1918. Mida varem, seda parem, sest siis oleksid optandid säilitanud võimalikult ulatuslikud varalised nõuded ja saanud väita, et nende varale ei oleks saanud kohaldada nt natsionaliseerimist jms, mis nõukogude võim juba oma esimeste dekreetidega välja kuulutas. Maapäeva novembrikuise otsuse kuupäev oli ses mõttes Eesti poolele eriti soodne. Niisugusel juhul oleks N. Venemaal toimunud opteerumine tähendanud üksnes kinnitust, et opteerija soovib säilitada talle juba 15. novembrist 1917 kuuluvat Eesti kodakondsust. Vene pool ei lasknud end kõigutada eestlaste juriidilistest konstruktsioonidest, heitis neile ette Tartu rahulepingus sätestatust enamate õiguste nõutamist ja jäi kindlalt seisukohale, et Eesti kodakondsus sai alata alles opteerimisest ning eestlastel tuli sellega leppida.

1930. aastate alguses VM konsulaarbürood juhtinud Edgar Johannes Hõbemägi, kes oli töötanud 1924-1926 Moskvast Eesti saatkonnas, rõhutas tagantjärele, et tegemist oli erimeelsusega, mis puudutas varalisi tagajärgi:

„Opteerimise vormilikkuste täitmisel ja tegeliku opteerimise toimingu juures ei olnud opteerimise mõiste kindlaksmääramisel kas 1) endise kodakondsuse alalhoidmise või 2) kodakondsuse valiku aktina praktilist tähendust. Tähendus sellel oli ainult varanduslike õiguste kindlaksmääramise seisukohalt s.o. mis ajast lugeda õigusi kinnisvara ja vallasvara peale, mis optantidele lubatud ja selles küsimuses talitasid mõlemad pooled oma seisukohast välja minnes – Eesti opteerimise komisjonid algatasid varanduste tagasisaamise küsimusi, mis natsionaliseeritud ülddekreetidega enne rahulepingu sõlmimist /.../.“⁴⁴

Vene pool ei tunnustanud Eesti poole seisukohti ning peagi asusid nõukogude võimuesindajad piirama neidki varalisi õigusi, mis opteerunutele olid ette nähtud Tartu rahulepinguga: õigus võtta kaasa oma liikuv vara ja säilitada omandiõigus liikumata varale. Eesti protestinootidest ei olnud kuigivõrd kasu.

1931. aastal koostatud ülevaates⁴⁵ andis E. Hõbemägi välisministri abile nõu, millistele seisukohtadele tuleks ministeeriumil asuda seoses Eesti kodanike varaliste kahjutasunõuetega N. Liidu vastu. VM pidi Hõbemägi arvates leppima Vene poole seisukohaga, et opteerimise toimingu lõpetamiseks tuleks „tunnustada see moment, millal N. Vene valitsuselt tunnustus saadi Eesti kodanikuna (tähtpäev N. Vene Sisekomissariaadi tunnistusel)“. Ta lisas, et selline suunamuutus vajaks ilmselt kooskõlastust valitsusega, „sest see seisukoht käib omaaegsele

---

⁴⁴ Edgar Hõbemägi ettekanne välisministri abile 9.12.1931 ning sellele lisatud ülevaated rahulepingu artiklis IV ettenähtud opteerimise, Eesti kodanike varanduslike õiguste ja kahjutasunõuete kohta, RA ERA, f. 957, n. 2, s. 21, l. 9.

⁴⁵ Samas, l. 6-20.

meie seisukohale risti vastu. Võib olla, et soovitav oleks ka ärakuulata ülemaalise kahjusajate Liidu juriidilisi põhjendusi 15.XI.1917 tähtpäeva kasuks“.

E. Hõbemägi ettekanne näitab, et lootus kahjuhüvitusnõudeid N. Venemaa vastu maksma panna püsis veel 1930-ndatel aastatel. Selle ettekande puhul tuleb silmas pidada seda, et ta rääkis neist omaaegsetest optantidest, kes olid Eestisse ümber asunud.

Terve hulk opteerunuid oli aga jäänud N. Venemaale. Kui neist keegi soovis Eestisse ümber asuda, vajas ta N. Vene väljasõiduviisat. Ka sel puhul osutus oluliseks dokumendiks just opteerumise ajal antud Vene poole nõusolek isiku opteerimiseks Eesti kodakondsusesse, sest ilma selleta ei lugenud Vene pool isikut opteerunuks ega andnud talle väljasõiduviisat.

4.3. Tartu rahulepingu tingimus N. Venemaalt lahkumise kohta

Olemasoleva statistika kohaselt võtsid N. Venemaal tegutsenud KOK ja selle osakonnad kahe aasta jooksul (1920. aasta maist 1922. aasta 1. jaanuarini) Eesti kodakondsusesse vastu 81 027 inimest.⁴⁶ See arv ei pruugi olla lõplik, sest teadaandeid võeti vastu veel ka 1922. aastal, kuni viimased pooleli olnud kodakondsusajad vastavates segakomisjonides sama aasta sügisel läbi vaadati ja ära otsustati. Igatahes oli Eesti poolel tähtaja möödumise järel võimalik kaalumisele võtta üksnes neid teadaandeid, mille teine eksemplar oli nõukogude võimuesindajatele tähtaegselt sisse antud. SM andmetel jõudis ajavahemikul 1920-1923 N. Venemaalt Eestisse kokku ligi 37 600 kodanikku (sh kuni 1923. aasta lõpuni Ukrainast ja Taga-Kaukaasiast N. Venemaa kaudu tagasipöördunud isikud).⁴⁷ Kuna eelnimetatud ajavahemikku jäi opteerimise kõrgaeg, oli pärast 1923. aastat Eestisse jõudnute arv varasemaga võrreldes marginaalne.

Küsimus, mis saab optantide kodakondsusest juhul, kui nad rahulepingus ette nähtud aastase tähtaja jooksul Eestisse ümber ei asu, huvitas opteerimisaja kestel eelkõige neid eestlasi, kes olid taotlenud kodakondsust otsese kavatsuseta lähemal ajal Eestisse ümber asuda. Eesti kodakondsust taotlema ajendas neid eelkõige lootus, et välismaalastena N. Venemaal edasi elades pääsevad nad varade rekvireerimisest (samuti mobilisatsioonist jms). Sellesse kategooriasse kuulusid enamasti põllumehed, kellel oli oma majapidamist raskem maha jätta. Eesti kodakondsust taotlenud asunike huvi N. Venemaale elama jääda suurenes veelgi 1921. aasta kevadel, kui N. Venemaal kuulutati sõjakommunismi asemel välja liberaalsem, nn uus majanduspoliitika (vn *novaja ekonomitšeskaja politika*, NEP).

---

⁴⁶ Tooms, lk. 9.

⁴⁷ *Valitsusasutuste tegevus 1918-1934*, Tallinn: Riigi Trükikoda, 1934, lk. 210-211.

Kuni 1922. aasta sügiseni oli Eestis keskse asutusena kodakondsusasju kureerinud SM seisukoht N. Venemaale jääda soovinud optantide kodakondsuse säilimise osas ühemõtteliselt eitav: ministriumis leiti, et ettenähtud tähtaja jooksul Eestisse naasmata jätnud isikud kaotavad N. Venemaale jäädes opteerimise korras saadud Eesti kodakondsuse ja langevad tähtaja möödumise järel automaatselt Nõukogude kodakondsusesse. SM Administratiivasjade Peavalitsuse (AAPV) juhataja kt selgitas seda 19. oktoobril 1921. aastal Moskva KOK-le saadetud kirjas järgmiselt:

„/.../ rahulepingu art. IV põhjal on kõik optandid kohustatud N. Venemaalt määratud tähtajal lahkuma. Selle tingimuse muutmiseks ei ole N. Venemaa seisukord veel põhjust andnud, mispärast Siseministeerium ei pea otstarbekohaseks Vabariigi kodakondsusesse opteeritud isikute N. Venemaale elama jäämist peale selleks kindlaks määratud tähtaegu. Sellest seisukohast väljamines ei või lubada, et opteeritud isikud Vabariigi kodanikkudena, kes veel sellekohast kodanikuvannet pole annud, mis alles optantide Vabariigi piiridesse jõudmisel tehakse, N. Venemaal opteerimise tunnistuste põhjal elavad. Loomulik, et sarnastele optantidele väljaantud tunnistused annulleerida tulevad, et aga nende tarvitamise juures kuritarvitusi ära hoida, oleks soovitatav opteerimise tunnistuste ärakorjamine kui see N. Venemaal läbiviidav oleks.“⁴⁸

Ei ole teada, et KOK või selle osakonnad oleksid alustanud N. Venemaal kodakondsuse tunnistuste ärakorjamine neilt optantidelt, kes olid otsustanud Eestisse mitte sõita või kes ei saanud seda mingil põhjusel teha. SM lähtus veel 1922. aasta märtsis samast kontseptsioonist. Nagu siseministri abi E. Kübarsepp VM-le 17. märtsil 1922. aastal kirjutas, pidi rahulepingu IV artikli põhjal „iga opteeritu, kes aasta jooksul Venemaalt ei ole välja rännanud, oma endisse [s.t Nõukogude Vene] kodakondsusse tagasi“ langema.⁴⁹

Moskva KOK esimehe sõnul VÄRK SM seisukohaga ei nõustunud: Eesti kodakondsusest ilmajätmisel oleksid optandid muutunud hoopis kodakondsuseta isikuteks, sest Eesti kodakondsust opteerides olid nad selgelt väljendanud oma tahet lahkuda Vene kodakondsusest ja Vene pool oli omalt poolt selleks ka loa andnud. SM seisukohaga ei olnud nõus ka Moskva KOK esimees, kes palus küsimust 1922. aasta alguses veelkord põhjalikumalt kaaluda. Nimelt kavatses Nõukogude valitsus sunduslikult maalt välja saata väljasõitmata jäänud optandid, kes ei olnud pikendanud neile kui välismaalastele väljastatud peatumisluba ega olnud astunud tagasi Nõukogude kodakondsusesse. Kui optandid oleksid N. Venemaalt välja saadetud, oleksid nad kaotanud oma N. Venemaale jäänud oma vara. Sestap pidas KOK esimees oluliseks, et Eesti valitsus püüaks jõuda Nõukogude võimuesindajatega kokkuleppele, mis kindlustaks

---

⁴⁸ Siseministeerium Moskva KOK-le, 19.10.1921 (kiri nr 22226), RA ERA, f. 14, n. 1, s. 482, l. 332-333.

⁴⁹ Siseministeerium välisministeeriumile, 17.3.1922, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 204, l. 103-103p.

optantidele võimaluse jääda N. Venemaale Eesti kodanikena edasi elama.⁵⁰ Vajadust leppida idanaabriga kokku, kas N. Venemaale jäänud optandid langevad teatava aja jooksul automaatselt Vene kodakondsusesse või peaksid nad saama Eesti kodakondsusest lahkumiseks loa mõlemalt riigilt, rõhutas KOK ka 1922. aasta 26. augustil SM-le saadetud kirjas, märkides muuhulgas:

„25. augustil s/a andis optant Aleksander Jaanson komisjonile sooviavalduse sisse, et temale lubataks „Vene Nõukogude Vabariigi alamaks reopteerida“. /.../ Põhjusena Vene kodakondsusesse tagasiastumiseks toob Jaanson ette asjaolu, et temale ette on kirjutatud Venemaalt, kui optandile, lahkuda, kuna tähtaeg, üks aasta mööda on; ära sõita aga tema siit ei taha, sest tema vanematel, kes ennast mitte opteerinud ei ole, olla siin talukoht, kuna temal enesel Eestis ühtegi sidet ei olla. Opteerinud olla ennast ta sellepärast, et Eesti kodanikuna Venemaal elada, mida aga temale nähtavasti ei lubata.

Kontroll-Opteerimise Komisjon loeb omaks kohuseks ühes sellega teatada, et käesolev lubaküsimine Jaasoni poolt täiesti juhusline on, Vene võimud meie lubaga ei rehkenda ja ka ilma selleta optantisi oma kodakondsusesse tagasi võtavad; /.../ Viimane asjaolu ei ole aga sugugi kokkukõlas üleüldise riigiõiguslise seisukohaga, mille järele kodaniku ühest kodakondsusest teise üleminekuks mõlema riigi nõusolek peaks olema. Eriti aga Eesti optantide tagasiminekuks Vene kodakondsusesse ilma Eesti Vabariigi Valitsuse teadmata takistab nii hästi kontrolli pidamist optantide evakueerimise üle kui ka Eesti kodanikkude ja riigi huvide kaitsmist nende kodanikkude suhtes (maksude sissenõudmine, sõjaväeteenistus jne) Venemaal. Niisuguseks nn reopteerimiseks oma nõusolekut keelata ei leiaks ühtegi praktilist tagajärge, kuna venelased selle ka niisama läbiviia saavad, ja kodanik ise juba Venemaa territooriumil elab, ja oma nõusolekust Vene Valitsusele teatamiseks ei ole ka ühtegi alust, seda enam, et see igakord, teadmatuse pärast, võimalik isegi ei ole ja Vene võimud seda ei nõua.

Et sellest ebaõiguslisest seisukorrast ülepääseda, tuleks K.-O. Komisjoni [KOK] arvates Vabariigi Valitsusel Vene Nõukogude Valitsusega kindlale kokkuleppele jõuda, kas langevad, teatava aja jooksul Venemaalt ärasõitmata jäänud optandid iseenesest Vene kodakondsusesse tagasi, või on selleks mõlema riigi valitsuse nõusolekut tarvis, ilma milleta siis juba reopteerimine ei tohiks sündida, kui võimalikuks ei leita ühe ehk teise valitsuse poolt vastavale isikule Eesti kodanikuna Venemaal elada lubada; viimast võimalust tuleks aga igatepidi toetada ja nõutada Vene valitsuse ees võimalikult laialiselt, silmaspidades, et Venemaal palju jõukaid põllu- ja tööstusepidajaid eestlasi kelle Eesti kodanikuna Venemaal elamine Vabariigile igatahes kasulik oleks. Ei ole aga Vene Valitsus ühe ehk teise eestlase Eesti kodanikuna Venemaal elamisega nõus, siis ei tarvitseks temale Vabariigi Valitsuse poolt takistusi teha Vene kodakondsusesse üleminemiseks, kui valitsusel iseäralisi väljavaateid tema kohta ei ole.“⁵¹

8. septembril 1922. aastal viitas siseminister K. Einbund just sellele kirjale, kui käskis välisministrile ja Eesti saadikule Moskvast läkitatud vastuses lugeda tühiseks SM varasemalt väljendatud ja Einbundi enda allkirjaga esitatud seisukohad optantide tagasilangemisest N. Vene kodakondsusse:

⁵⁰ Moskva KOK välisministrile, 4.1.1922, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 205, l. 43-44.

⁵¹ Moskva KOK siseministeeriumile, 26.08.1922, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 812, l. 92.

„Välisministeeriumi Kontroll-opteerimise komisjoni kirja tõttu 26. augustist s.a. nr 102 teatan, et rahulepingu järele loeb Siseministeerium Venemaal ärasõitmata jäänud optandid Eesti kodakondsuses olevateks. Kes neist tahab Eesti kodakondsusest vabastuda peab palvega esinema siseministri kaudu Vabariigi Valitsusele, sest kodakondsuse määruse järele (RT nr 4-1918) kahe riigi kodakondsust neil ei või olla. Kui Nõukogude Venemaa seda korda ei taha tunnistada, tuleks küsimus vastavalt diplomaatilisel teel lahendada. Mis puutub Administratiivasjade Peavalitsuse vahekirjadesse 27. septembrist 1921 a. nr 20155 ja 19. oktoobrist 1921 a. nr 22226 Moskva Kontroll-opteerimise komisjonile kodakondsusesse opteerinud isikute kodakondsusest vabastamise kohta, siis tulevad tühistatuks lugeda.“⁵²

1920. aastal oli N. Venemaa sõlminud lepingud ka Läti ja Leeduga ning need olid vahepeal ratifitseeritud ja jõustunud. Eesti ja Venemaa vahelise Tartu rahulepingu art. XIII sätestas:

„Venemaa teatab, et käesoleva rahulepingu läbi Eestile ja tema kodanikkudele antavad hõlpsused, õigused ja eesõigused ei või mingil juhtumisel ega mingisugustel tingimustel pretsedendiks olla rahulepingute tegemisel Venemaa poolt teiste endise Vene keisririigi territooriumil tekkinud riikidega; teiselt poolt, kui nende rahulepingute tegemisel kellelegi tähendatud riikidest või nende kodanikkudest antakse iseäralised hõlpsused, õigused ja eesõigused, siis laiendatakse need viibimata ilma eri-kokkuleppeta täiel määral Eesti ja tema kodanikkude peale.“

Vene lepingud Läti ja Leeduga ei sisaldanud opteerunutele lahkumiskohustust ja nii ei pidanud see kohustus lasuma enam ka Eesti kodakondsusse opteerunutel. Varalistel kaalutlustel oli siiski mõistlik lahkuda lepingus ette nähtud tähtjal.

Eesti välisesinduste edasine praktika ja seisukohad olid kooskõlas siseministri eeltsiteeritud juhistega. Optantide käsitamist Eesti kodanikena N. Venemaal põhjendas Eesti saatkond Moskvast 1927. aastal sellega, et vastasel juhul jääksid nad ühegi isikut tõendava tunnistuseta, sest mingit tagasitulemist või -langemist Vene kodakondsusesse nõukogude õigus ei tundnud:

„Kuigi optandid ühe aasta jooksul peale opteerimise lõpule viimise (vastuvõtmine Eesti poolt, lahkumise luba N. Vene poolt) siit ära pidivad sõitma, siis ei too selle tähtaja möödalaskmine ometigi mingisuguseid muudatusi optandi kodakondsuse suhtes. Väljasõidu tähtaja möödalaskmine optandi poolt, kui see sündinud ilma siinsete ametiasutuste nõusolekuta, võib põhjuseks olla tema trahvimiseks, administratiivkorras väljasaatmiseks, kuid Eesti poolt ei ole mingisugust karistust ette nähtud. Kui meie poolt omaks võetakse seisukohta, et kõik optandid, kes aasta jooksul ei jõudnud Eestisse ja praegu Venemaal elavad, enam Eesti kodanikud ei ole, siis kutsuks see esile kindlasti protesti väliskomissariaadi poolt, mis täiesti põhjendatud oleks, sest Vene seadus ei näe /.../ optantide kodakondsusse tagasitulemist /.../ sugugi ette. /.../ Silmas tuleb pidada veel seda asjaolu, et suuremal osal optantidel on peale Eesti kodakondsuse tunnistuse veel tunnistus sisekomissariaadilt selle üle, et nad Vene kodakondsusest on vabastatud. Kui ka Eesti tunnistus annulleeritakse, jääb maksma Vene

---

⁵² Siseministeerium välisministrile ja Eesti saadikule Moskvast, 8.9.1922, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 812, l. 91.

kodakondsusest vabastamine s.o. isik jääks kodakondsuseta. Sarnaste kodanikkude juure tekkimisega ei ole kindlasti nõus siinsed ametiasutused.⁵³

Tartu rahulepingus sätestatud ümberasumiskohustusest loobumine on kooskõlas ka samal ajal võetud orientatsiooniga vältida eestlastest kodakondsuseta isikute uue kontingendi tekkimist. Sellist eesmärki teenis 1922. aasta KKS § 5, mis võimaldas juba olemasolevatel kodakondsuseta eestlastel saada Eesti kodakondsuse lihtsustatud korras, nn deklaratsiooniga, ja ilma SM-s tavapäraselt teostatud eel- või järelkontrollita (lähemalt tagapool alapunktis 6.2)

N. Venemaale jäänud optantide staatuse küsimus kerkis Moskva saatkonna ning SM ja VM vahelises kirjavahetuses uuesti esile 1920. aastate lõpus 1930. aastate alguses, kui N. Liidus võeti suund sundkollektiviseerimisele. Oma memorandumis Eesti välisministrile 8. aprillist 1936. aastal kirjeldas Eesti saadik Moskvast, Karl Tofer sundkollektiviseerimisega kaasnevat olukorda nõukogudemaal.⁵⁴ Olles üksikasjalikult kirjeldanud Venemaale jäänud optantide olukorda, selle tekkimise tagamaid ja võimalikke tagajärgi tulevikus, esitas saadik omapoolse ettepaneku olukorra lahendamiseks: Vene poolega tulnuks sõlmida salaprotokoll Tartu rahulepingu opteerimisartikli juurde, mis oleks sätestanud selged põhimõtted Venemaale jäänud optantide osas ning andnud neile võimaluse teatud kokkulepitud tähtaja jooksul kas lõplikult Eestisse pöörduda või Venemaale jääda. Samas ei olnud saadik kuigi optimistlik Venemaa valmisoleku osas sellist kokkulepet sõlmida. SM-s oldi saadiku ettepanekutega „optantide küsimuse peatseks likvideerimiseks“ põhimõtteliselt nõus. Nagu seisab ministeeriumi vastuskirjas 4. septembrist 1936, leidis siseminister Kaarel Eenpalu saadiku memorandumit lugedes, et Venemaale jäänud optantidele tuleks küll anda võimalus kindla tähtaja jooksul Eestisse naasta, kuid pidas oluliseks, et sissesõidulubade andmisele eelneks igal üksikul juhul politseiline eelkontroll:

„On õige, et optantide küsimus kindla tähtajaga lõpetatakse. Tuleb pidada soovitavaks, et eestlasi Venest kodumaale veel tuleks, kuid politseilise eelkontrolli võimalus peaks jääma. Seniste optantide lõputähtaega ei peaks väga pikale venitama.“⁵⁵

Igatahes ei anna seni läbi töötatud arhiivimaterjalid alust väita, nagu oleks Eesti ja N. Liidu vahel jõutud „optantide küsimuse likvideerimise asjus“ järgnenud aastatel mingisugusele kokkuleppele. Pigem võib tõenäoliselt pidada, et sellist kokkulepet Eesti ja Venemaa vahel kunagi ei sõlmitud. Muuhulgas viitab sellele asjaolu, et optantide kodakondsuse teema kerkis

⁵³ Ettekanne siseministeeriumi politsei peavalitsuse kirja puhul, 20.5.1927, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 1003, l. 159-169.

⁵⁴ Moskva Eesti saatkonna memorandum NSV Liitu jäänud Eesti optantide küsimuse likvideerimise asjas, 8.4.1936, RA ERA, f. 957, n. 14, s. 353, l. 2-5.

⁵⁵ Siseministeerium välisministeeriumile, 4.9.1936, RA ERA, f. 957, n. 14, s. 353, l. 21.

Moskva saatkonna ja SM vahelises kirjavahetuses uuesti üles ka 1938. aasta lõpul, pärast seda, kui Riigihoidja dekreediga oli 11. aprillil 1938. aastal kehtestatud ja sama aasta 1. juulist jõustatud uus kodakondsuse seadus⁵⁶.

1. novembril 1938. aastal kirjutas Eesti saadik Nõukogude Liidus, August Rei, SM-le ja nõutas ministeeriumi seisukohta, kuidas tuleks Venemaale jäänud optante kohelda uue kodakondsusseaduse kehtimisel.⁵⁷ Saadik kirjeldas üksikasjalikult saatkonna senist praktikat:

„Ühenduses maksva kodakondsuse seaduse käsitlemisega N. Liidus, palume lahkelt anda juhiseid ettetulevate üksikjuhuste lahendamiseks.

Väljakujunenud olukorra juures võib N. Liidus elavaid eestlasi nende kodakondsuse seisukohalt jagada kolme liiki:

1. Optandid, kelle kohta pole andmeid, et nad oleksid aja kestel, mis möödunud opteerimisest, vabatahtlikult või teatava surve all vastu võtnud N. Liidu kodakondsust tõendavaid dokumente, ja kelle palved väljasõita N. Liidust välismaalastena, opteerimise dokumentide säilimise korral harilikult leiavad rahuldamist N. Liidu võimude poolt, ehkki see enamasti on seotud suurte vintsutustega asjaosalistele ja saatkonnalt nõuab pikka kirjavahetust N. Liidu väliskomissariaadiga.

2. Optandid, kes on vahepeal vastu võtnud N. Liidu sisepassid ja sellega just nagu uuesti tagasi läinud N. Liidu kodakondsusesse, ehkki nad ei ole Eesti Vabariigi võimudele esitanud miskit sooviavaldust opteerimisest loobumiseks ja eesti kodakondsusest lahkumiseks. Võib olla, et mõnel üksikul juhul N. Vene sisepassi võtmine on sündinud täitsa vabatahtlikult, üldiselt aga seletavad asjaosalised, – ja need seletused näivad siinsetes oludes väga tõenäolistena –, et N. Liidu passi vastuvõtmine on sündinud teatava surve all, millele võimata olnud vastu panna. Samasuguses seisukorras olevaiks peab lugema optante, kelle opteerimise dokumendid kadunud või hävinud, misjuures asjaomased sageli seletavad, et dokumentide kaotamine on põhjustanud just N. Liidu kohalikud võimud, kes on nõudnud paberid oma kätte ja pole neid hiljem tagasi annud, seletades mõnikord, et nad ei leia pabereid enam ülesse, ja mõnikord koguni eitades paberite vastuvõtmist. Nii ühel kui teisel juhul asjaomased, kui nad soovivad sõita Eestisse, et seal eesti kodanikkudena elama asuda, on sunnitud – kui muud palved ja väited jäävad tagajärjetuks – paluma N. Liidu võimudelt vabastamist pealesurutud ja vaieldavast N. Liidu kodakondsusest.“

Nende isikukategooriate kohta väitis saadik, et neid on alati käsitatud Eesti Vabariigi kodanikena, ehkki nad rahulepingus ettenähtud tähtaegade jooksul Eestisse ei naasnud:

„Punkt 1 ja 2 all tähendatud optante on Saatkont seni alati lugenud eesti kodanikeks, ja kohelnud sellistena, hoolimata sellest, et N. Liidu võimud sageli pole tahtnud seda seisukohta tunnistada. Saatkonna arvates see asjaolu, et optant on vahepeal sunnitud olnud N. Liidu passi kasutama, ei ole tühistanud opteerimist, kui ta ei ole kehtivas seaduses ettenähtud korras astunud samme vabastamiseks eesti kodakondsusest. Lähtudes sellest kaalutlusest, on saatkont juhul, kui kõne all olevail optantidel on avanenud võimalus väljasõitmiseks Eestisse, annud neile ja nende perekondadele Eesti välispassid, ilma et oleks vormiliselt läbiviidud olnud nende vastuvõtmine eesti kodakondsusesse selles korras, mis on ette nähtud uues kodakondsuse seaduses [ehk siis naturalisatsiooni korras]. Samuti passimaksu arvestamisel oleme nende suhtes harilikult

⁵⁶ Kodakondsuse seadus, 11.4.1938, *RT* 1938, 39, 1339-1343.

⁵⁷ Eesti saatkont Moskvast siseministeeriumile, 1.11.1938, RA ERA, f. 14, n. 2, s. 371, l. 23-26.

kohaldanud alandatud normi, mis ettenähtud üle 1. aasta välismaal viibinud eesti kodanikele.

Kas peab Siseminister neid seisukohti õigeteks ja kohaldatavateks ka uue kodakondsuse seaduse maksvusel?“

Siseminister Richard Veermaa nõustus saadiku seisukohaga, et omal ajal opteerunute kodakondsus on jätkuvalt jõus:

„Vastuseks kirjale 1. novembrist s.a nr 841 teatan, et selle kirja p. 1 ja 2 väljendatud seisukohti, omalajal Eesti kodakondsust opteerinud eestlaste varustamise kohta välispassidega Eestisse asumiseks, siseminister loeb õigeteks ja kohaldatavateks ka uue kodakondsuse seaduse maksvusel.“⁵⁸

Kodakondsusalast seadusandlust rohkem ei muudetud ja on ülimalt ebatõenäoline, et SM oleks muutnud oma seisukohti 1940. aasta suveks nii, et oleks hakanud eitama Eesti kodakondsuse jätkuvat olemasolu eestlastest optantidel N. Liidus, mis oleks tähendanud terve hulga eestlastest kodakondsuseta isikute tekkimist. Just seda püüti juba alates 1922. aasta KKS-st vältida.

See ei tähenda, et SM ja kaitsepolitsei kontroll isikute liikumise üle oleks ära kadunud. Isegi siis, kui paljud omaaegsed optandid soovisid 1930. aastate alguses seoses sundkollektiviseerimisega Eestisse ümber asuda nõudis kohtu- ja siseminister (KSM), et kõik sarnased küsimused saaksid saadetud otsustamiseks Tallinna. Eesti saadikule Moskvast, Julius Seljamaale anti volitus otsustada iseseisvalt vaid üksikuid kiireloomulisi asju ning seda vaid järgnenud poole aasta vältel. 1932. aastal soovis saadik oma volitusi üle täpsustada ning uuris VM-lt, kas tal tuleks väljastada välispassid kõigile omaaegsetele optantidele, kellel olid olemas nii eesti- kui ka vene poolt saadud tunnistused, või tulnuks tal asja „kaaluda otstarbekuse seisukohalt, võttes arvesse isikute vanadust, sugulaste olemasolu Eestis“.⁵⁹

Saatkonna kirja SM-le edasi saates taotles VM omalt poolt:

„Palume lubada saatkonnale oma äranägemise järele välja anda passid kõikidele neile optantidele, kellel on ettenäidata nii meie kui ka venepoolne tunnistus opteerimise vormilikkuste lõpetamise kohta.

Kui kohtu- ja siseminister soovitavaks peab mõnesuguse filtreerimise, palume ka selle ülesande usaldada saatkonnale.

Saatkond katsuks ebasoovitava elemendi väljaeraldada ja kui vähegi vormilikku alust leidub, siis passi andmisest neile keelduda.“⁶⁰

⁵⁸ Siseminister Eesti saatkonnale Moskvast, 23.11.1938, ERA 14.2.371, l. 27.

⁵⁹ Eesti saadik Moskvast välisministeeriumile, 27.1.1932, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 1003, l. 161.

⁶⁰ Välisministeerium kohtu- ja siseministeeriumile, 5.2.1932, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 1003, l. 166.

SM vastuses teatas ministeeriumi administratiivosakond, et minister tegi VM-st saabunud kirjale optantidele passide andmise asjas järgmise resolutsiooni: „Nõus, kuid ebasoovitav element tuleks eraldada. 6.II.32, J. Reinhold, kohtu- ja siseminister.“⁶¹

4.4. N. Vene kodakondsuse vastuvõtmise mõju isikute Eesti kodakondsusele

Topeltkodakondsuse keeldu sisaldas nii 1918. aastal vastu võetud MNK määrus § 3 kui ka 1922. aasta KKS § 6. Mõlemad õigusaktid nägid ette ka Eesti Vabariigi kodakondsusest lahkumise korra. Kui MNK järgi tuli sooviavaldus esitada maakonna- või linnavalitsusele, kes vastavad dokumendid koos omapoolse seisukohavõtuga Ajutisele Valitsusele otsustamiseks saatis (§ 4), siis tuli 1922. aasta KKS järgi oma sooviavaldus esitada siseministrile.⁶² Kui siseministri otsus oli eitav, nägi seadus ette võimaluse kaevata see edasi administratiivkohtusse. Et N. Venemaal Eesti kodakondsuse omandanud isikud võivad Eesti kodakondsusest vabastatud saada ainult KKS-s ettenähtud korras, kinnitas SM AAPV juhataja Eugen Maddison selgesti ka 1923. aasta aprillis KOK Siberi osakonnale saadetud kirjas:

„/.../ teatame, et Eesti kodakondsusest lahkumiseks ainuke võimalus on, nimelt kodakondsuse seaduses ettenähtud korras.

Kui isik kord Eesti kodakondsuse omandanud, võib ta sealt vabastatud saada ainult tähendatud korras. Mingisuguseid tagasi opteerimisi ega teistsuguseid võimalusi selleks ei ole.

Kuigi tegelikult takistada ei saa Venemaal viibivaid Eesti kodakondsuses seisvaid isikuid Vene kodakondsusesse astumast, ei või meie neid maksva kodakondsuse seaduse järele Vene kodanikkudeks tunnustada, kui nad seaduses ettenähtud korras meie kodakondsusest vabastatud ei ole, ning niisuguste isikute Eesti Vabariigi pinnale ilmunisel saab nendega talitunud, kui Eesti kodanikkudega.“⁶³

See ei kehtinud üksnes N. Liidus, vaid ka teistes riikides asunud Eesti kodanike kohta. 1931. aastal kirjutas SM AAPV VM-le (antud juhul käis jutt Austraalias naturaliseeritud kodanikest, kuid sama põhimõtet tulnuks KKS lähtuvalt kohaldada ka mujal maailmas Eesti kodakondsusesse astunute suhtes):

„Austraalias naturaliseeritud Eesti kodanikud ei kaota Eesti kodakondsust enne, kui nad Kodakondsuse seaduse § 20 korras Eesti kodakondsusest vabastamist on palunud ja nende palvete põhjal Kohtu- ja siseministri otsusega kodakondsusest vabastatakse. Kodakondsuse seaduse § 6 ei tule järeldada, et Eesti kodanik mõne teise riigi kodakondsusse astudes kaotab automaatselt Eesti kodakondsuse, vaid et Eesti kodanik

⁶¹ Kohtu- ja siseministeerium välisministeeriumile, 6.2.1932, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 1003, l. 169.

⁶² Vrdl kodakondsuse seadus (1922) § 20: „Kui isik soovib Eesti kodakondsusest lahkuda, peab ta esitama siseministrile sellekohase teadaande, milles peab olema kirjas, mis riigi kodanikuks isik soovib astuda ning tõendi vastava riigi nõusolekust isiku kodakondsusesse vastuvõtmise kohta.“

⁶³ Siseministeerium KOK Siberi osakonnale, 4.1923, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 524, l. 243.

võib teise riigi kodakondsusse astuda ainult Eesti kodakondsusest lahkudes ja peab selleks toimima Kodakondsuse seaduse § 20 ettenähtud korras. Sama seaduse § 6 rikkumise eest võetakse Eesti kodanikud vastutusele N.S. § 325⁶⁴ põhjal.⁶⁵

1922. aasta KKS § 20 võimaldas Eesti kodakondsusest lahkuda üksnes isiku enda initsiatiivil. 1934. aasta kodakondsusseaduse muudatused⁶⁶ võimaldanuks Nõukogude kodakondsusesse astunud Eesti Vabariigi kodakondsusest välja heita. 1934. aastal täiendati kehtinud KKS ja uus § 22¹ nägi ette, et

„Vabariigi Valitsuse otsusega loetakse Eesti kodakondsusest väljaheidetuks:

- 1) isikud, kes on astunud välisriigi kodakondsusesse ilma, et nad käesoleva seaduse § 20 korras oleksid vabastatud Eesti Vabariigi kodakondsusest;
- 2) isikud, kes on astunud välisriigi riigi- või sõjaväeteenistusse Vabariigi Valitsuse loata;
- 3) isikud, kes Vabariigi Valitsuse loata kuuluvad sõjaväeliselts korraldatud või sõjalisi harjutusi harrastavatesse välismaistes organisatsioonidesse.“

Sarnane regulatsioon jäi kehtima ka 1938. aasta kodakondsusseaduses (§ 23). Eesti Vabariigi Valitsusel oli seega õigus heita Eesti kodakondsusest välja vähemalt vabatahtlikult Nõukogude kodakondsusesse astunud optandid, kes ei olnud esitanud siseministrile sooviavaldust Eesti kodakondsusest loobuda. Eespool tsiteeritud kirjavahetus Eesti saadiku Moskvast A. Rei ja siseministri vahel 1938. aastast näitab aga selgesti, et N. Liidus elanud optantide puhul ei olnud väljaheitmise võimalus kõneks. Võimalik, et selles oli oma osa Nõukogude võimu repressiivsel tegevusel, mistõttu oli keeruline määratleda, kas ühe või teise isiku Nõukogude kodakondsusesse tagasi astumine oli vabatahtlik või toimus see Nõukogude võimuesindajate surve all.

Kuigi Nõukogude kodakondsusesse üleminekut tolereeriti, ei tähendanud see samas, et kõigile Vene kodakondsusesse astunud Eesti kodanikele oleks olnud tagatud sissepääs Eestisse. 21. augustil 1931 uuris Eesti peakonsulaat Leningradis, millisele seisukohale asuda dokumentide väljastamise ja nende viseerimise osas isikutele, kes olid astunud omavoliliselt N. Vene kodakondsusesse ja kuulusid selle tulemusena nii Eesti kui ka Vene kodakondsusesse. KSM politseivalitsusest vastati kirjale 26. septembril 1931 järgmiselt:

---

⁶⁴ Vene impeeriumi 1845. aasta nuhtlusseadustik, mis kehtis Eesti Vabariigis veel 1935. aastani, mil jõustus Eesti oma Kriminaalseadustik: „325 (по Прод. 1906 г.): Кто, отлучась изъ отечества, войдетъ въ иностранную службу безъ позволенія правительства или вступить въ подданство иностранной державы, тотъ за сие нарушеніе вѣрноподданческаго долга и присяги подвергается: лишенію всѣхъ правъ состоянія и вѣчному изъ предѣловъ государства изгнанію, или, въ случаѣ самовольнаго потомъ возвращенія въ Россію, ссылкѣ на поселеніе“.

⁶⁵ Siseministeerium välisministeeriumile, 10.8.1932, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 712, (nummerdamata).

⁶⁶ Kodakondsuse seaduse muutmise ja täiendamise seadus, 26.10.1934, RT 1934, 93, 1614.

„/.../ teatan, et üldist korraldust selles küsimuses teha ei saa. Üksikutel juhtudel tuleb asi esitada Kohtu- ja Siseministeeriumile nõusoleku saamiseks. Esitisele tuleb juurde lisada peakonsulaadi seisukoht vastavate andmetega.“⁶⁷

See tähendab, et KSM soovis säilitada võimaluse lahendada selliste isikute riiki lubamise küsimus kaasuspõhiselt igal üksikul juhul eraldi. Lisaks on konsulaadist saadetud kirjale tehtud käsikirjaline märkus, milles seisab, et Nõukogude poolt ei ole põhjust tekkinud topeltkodakondsuses süüdistada, sest „ka meie oleme nende kodanikke siin vastu võtnud Eesti kodanikeks“.

Topeltkodakondsus oli seega küll kõigi 1918-1940 kehtinud seaduste järgi Eesti Vabariigis keelatud, kuid praktikas käidi topeltkodakondsuse juhtumitega ümber pragmaatiliselt, seda teatud juhtudel tolereerides. Samas võidi (võimalik, et eelkontrollis „kahtlaseks“ osunud isikute puhul) asuda ka väga rangele positsioonile. Seda näitab SM politsei osakonna väljendatud seisukoht isiku kohta, kes oli astunud N. Vene kodakondsusesse tagasi ja tahtis hiljem Eestisse sissesõiduluba:

„Teatan, et isikuid, kes vahetavad oma kodakondsust kui kindaid, meile tarvis ei ole. Pealegi on /.../ SSSR'i kodakondsusse üeläinud ilma Eesti valitsuse nõusolekuta, mis on karistatav meil maksvate seaduste järel. Kui ta peaks milgi kombel Eestisse ilmuma, siis võetakse tema omavolilise võõraste kodakondsusse astumise eest vastutusele Vene Nuhtluse seaduse § 325 põhjal, mille järgi karistatakse riigi piiridest väljasaatmisega igaveseks ajaks ühes õiguste kaotamisega. Elamisloa muretsemiseks kui ka muu abi saamiseks oleks võinud konsulaadi poole pöörduda. Sissesõiduks luba mitte anda.“⁶⁸

4.5 Eesti kodakondsuse opteerimine Krimmis

Krimm, mis käis Vene kodusõjas korduvalt käest kätte, oli 1920. aastal üks Vene valgete viimaseid tugipunkte. Enamlased okupeerisid Krimmi 1920. aasta novembris. N. Venemaa koosseisu kuulunud Krimmi Autonoomne Sotsialistlik Nõukogude Vabariik moodustati 1921. aasta sügisel.

1920. aastal kui Krimm oli valgete kontrolli all, said sealsed eestlased taotleda Eesti kodakondsust samal kevadel Krimmis tööle asunud Eesti konsuli Jaan Timse vahendusel. Timse registreeris Krimmis elanud eestlasi ja väljastas neile välispasse, millega osal neist õnnestus 1920. aastal kodumaale reisida.

---

⁶⁷ Eesti peakonsulaat Leningradis välisministeeriumile, 21.8.1931, RA ERA, f. 957, n. 2, s. 733, l. 2; Kohtu- ja siseministeerium välisministeeriumile, 26.9.1931, samas, l. 3.

⁶⁸ Siseministeeriumi politsei osakond Eesti peakonsulaadile Leningradis, 21.1.1927, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 875, l. 235. Peakonsulaadi algkirja pole toimikus.

1921. aasta veebruaris arreteerisid enamlased Timse ja teised Eesti konsulaadi töötajad ning viisid Moskvasse ka konsulaadi arhiivi (sh 1920. aastal Timse vahendusel Eesti välispassi soovinud isikute taotlused koos lisadokumentidega).⁶⁹ Konsulaadi dokumente ei õnnestunudki saatkonnal VÄRK-st tagasi saada. Eesti saatkond taotles konsulaadi sulgemise järel luba saata Krimmi omalt poolt uus esindaja, kes oleks sealsete eestlaste opteerimist kohapeal korraldanud, aga luba jäi Nõukogude võimuesindajatelt saamata. Seega pidid eestlased, kes soovisid Krimmist Eestisse naasta, pöörduma selleks Moskva KOK poole. Opteerimisel põrkuti mitmete takistustega, sest Nõukogude pool ei andnud Krimmi kohalikele võimuesindajatele esitatud dokumentidele käiku.⁷⁰ Veel 1922. aasta augustis ei olnud Nõukogude asutused Krimmis elanud eestlaste opteerimise kohta seisukohta võtnud ning nende opteerimisakte, mida oli hinnanguliselt 130, polnud jätkuvalt Moskvasse saadetud.⁷¹ 1922. aasta septembris olid „kõik krimmlaste asjad“ endiselt läbi vaatamata⁷² ja aasta lõpulgi polnud päris selge, kas need üldse läbivaatamisele võetakse.⁷³ Eesti saadiku Moskvas A. Birgi meenutusel oli Nõukogude pool Krimmi eestlaste esitatud opteerimismaterjalid lõpuks hoopis ära kaotanud (või nii vähemalt saadikule väideti), mis tähendab, et Krimmi eestlaste kodakondsusasju hakkas pärast KOK tegevuse lõpetamist korraldama Moskva saatkond diplomaatilise kirj vahetuse teel.⁷⁴

Vajadus eestlaste Krimmist evakueerimise järele oli 1921. aasta sügisest aga järjest pakilisem, sest Krimmi oli üks N. Venemaal puhkenud näljahäda epitsentreid. Eesti valitsus püüdis puudust kannatanud suguvendi abistada: Krimmist pärit optantide kohtlemine 1921. ja 1922. aastal näitab, et KOK võis ettenähtud opteerimiskorrast kõrvale kalduda ka humanitaarsetel kaalutlustel.

1922. aasta kevadel asusid SM ja VM Krimmi eestlastega seoses küllaltki erandlikule positsioonile. Mõlemas ministeeriumis leiti, et Krimmist ja teistest näljarajoonidest pärit eestlased peaksid saama „takistamata, ka ilma opteerimata, ükskõik mis alusel, Moskva saatkonna poolt Eestisse saadetud“.⁷⁵ Opteerimise tavakorrast loobumist põhjendati asjaoluga, et vajalike dokumentide Eestist hankimine võtab aega ning selline ootamine teeb viletsas seisus inimeste olukorra veelgi raskemaks.

⁶⁹ Eesti saatkond Venemaal välisministrile, 8.3.1922, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 790, l. 2-6.

⁷⁰ Eesti saatkond Venemaal välisministrile: Informatsioon Krimmis elavate Eestis kodakondsust opteerijatest, (dateerimata), RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 34. Siiski õnnestus paarikümnel eestlasel, kes novembris 1921. aastal Krimmi võimude poolt registreeriti, aasta lõpul Krimmi võimude kaasabil Moskvasse sõita, vt. Eesti saadik Moskvas välisministeeriumile, 22.3.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 67.

⁷¹ KOK esimehe kt Eesti saadikule Moskvas, 25.8.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 89.

⁷² KOK esimees saadikule Moskvas, 19.9.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 66.

⁷³ Moskva saatkond A. Arnakile, 4.12.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 67.

⁷⁴ Eesti saadik Moskvas välisministeeriumile, 26.1.1924, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 480, l. 3.

⁷⁵ Välisministeerium Moskva saadikule, 30.3.1922, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 763, l. 34; Välisministeerium Moskva saadikule, (dateerimata [1922]), RA ERA, f. 957, n. 11, s. 763, l. 37.

1922. aasta suvel õnnestus suurem osa Moskvasse saabunud põgenikke „puudulikkude dokumentide peale vaatamata, harilikus põgenejate ja optantide evakueerimise korras ära saata“.⁷⁶ Sama kinnitas KOK esimees saadikule kaks kuud hiljem:

„Kõik krimmlased, kes senini koha pealt Moskvasse tulnud, sõjapõgenejatena juba Eestisse on sõitnud. Kõik need olla omad opteerimispalved Krimmis ära annud, paljud neist oli Simferopoli konsulilt Eesti passi juba saanud, kuna Kontroll-Opteerimise Komisjonil teated nende üle senini puudusid“.⁷⁷

Moskva KOK-s 1922. aasta märtsis koostatud nimekiri Krimmi eestlastest (kokku 157 isikut), kes olid pöördunud selleks ajaks KOK poole kodakondsust tõendava ja Eestisse sõitmist võimaldava dokumendi saamiseks näitab, et enamikule neist väljastati Moskvast kas välispassid või/ja kodakondsuse tunnistused. Suur osa neist loeti „sõjapõgenejateks“ (sh ka nt 19. sajandi lõpul Eestist Krimmi rännanud isikud), seda ilmselt nende Eestisse saatmise võimalusi silmas pidades.⁷⁸

5. Eesti kodakondsuse omandamine Nõukogude Ukrainas

5.1. Eesti-Ukraina leping ja optioonikokkulepe

Ukraina rahvusliku valitsuse asutamine 1917. aastal ei tähendanud piiride fikseerimist ega kontrolli kindla ala üle. Ajavahemikul 1918–1921 oli Ukraina territoorium üks Vene kodusõja lahingutandritest. 1921. aastaks enamlased Ukrainas võidu kindlustanud ning Ukraina kuulutati sotsialistlikuks riigiks, mis oli 1922. aasta detsembris üks Nõukogude Liidu asutajariikidest. Kuna Eesti ja N. Venemaa vahel sõlmitud Tartu rahuleping Ukraina SNV hinnangul automaatselt Ukrainale ei laienenud, loeti Ukrainas viibinud eestlased *ex lege* Ukraina SNV kodanikeks. Millistel alustel nad saaksid taotleda Eesti kodakondsust ja seejärel kodumaale naasta, oli seega küsimus, milles tuli kahe riigi valitsuste vahel eraldi kokku leppida.

25. novembril 1921. aastal sõlmiti leping Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina SNV vahel, mille Eesti jõustas ratifitseerimisega 16. detsembrist 1921.⁷⁹ Lepingu juurde

⁷⁶ KOKi esimehe kt Eesti saadikule Moskvast, 1.7.1922, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 763, l. 63-64.

⁷⁷ KOK esimehe kt Eesti saadikule Moskvast, 25.8.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 89.

⁷⁸ KOK Eesti saatkonnale Moskvast, 22.3.1922, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 133, l. 73-74.

⁷⁹ Seadus Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahel tehtud lepingu ja sellele lepingule juurdelisatud täiendava kokkuleppe kinnitamise kohta. Leping. Täiendav kokkulepe. Määrus, 16.12.1921, RT 1922, 9/10, 53-72.

sõlmiti kaks täiendavat protokoll (1922⁸⁰ ja 1923 aastal⁸¹), mis tuli samuti mõlema riigi poolt ratifitseerida. Ratifitseerimisaktid vahetati alles 27. oktoobril 1923.

Lepingu juurde kuulus samal päeval sõlmitud täiendav kokkulepe kodakondsuse opteerimise kohta, mille Eesti Riigikogu ratifitseeris sama seadusega.⁸² Kodakondsuse opteerimise kokkuleppe artikkel IX juurde käis veel lisa: „Määrus Eesti (Ukraina) kodakondsust opteerinud isikute varanduse väljaviimise kohta“.

Eesti-Ukraina lepingu Artikkel VI sätestas sarnaselt Eesti ja N. Venemaa vahelisele Tartu rahulepingule opteerimise kui üldpõhimõtte ühe või teise poolelt kodakondsust vahetada soovivate kodanike jaoks:

„Ühe aasta jooksul selle lepingu ratifitseerimise päevast arvates on isikutel, kes pärit Eesti territooriumi kuuluvatelt maa-aladelt ning kes üle kaheksateistkümne aasta vanad ja nüüd Ukraina territooriumil elavad, õigus Eesti kodakondsust opteerida. Samadel alustel on mitte-eestisoost isikutel, kes Eesti territooriumil elavad, õigus Ukraina kodakondsust opteerida.“

Lepingule lisatud opteerimiskokkulepe sätestas täpsemalt opteerimise tingimused ja korra. Seega puudus vajadus sarnase täiendava kokkuleppe järele, millise Eesti esindaja A. Oinas sõlmis VÄRK esindajatega N. Venemaal paar kuud pärast Tartu rahulepingu sõlmimist. Eesti-Ukraina opteerimiskokkuleppe artikkel I sätestas:

„Tänasel päeval allakirjutatud Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahelise lepingu ratifitseerimise päevast arvates on isikutel, kes Eestisse kuuluvatelt maa-aladelt pärit ja nüüd Ukraina territooriumil elavad ning 18 aastat vanad, õigus ühe aasta jooksul Eesti kodakondsust opteerida, kusjuures nende kodakondsusse kuuluvad ka lapsed alla 18 aastat vanad ja naine, kui viimase poolt ei ole tehtud vastupidist teadaannet ning kui abikaasade vahel laste kodakondsuse kohta iseäralist kokkulepet ei ole.“⁸³

Sama artikli teine lause kordas ümberpöörduvalt Ukraina kodakondsuse opteerimise õigust isikute jaoks, „kes eestisoost ei ole“⁸⁴ ja Eesti territooriumil elavad“.

---

⁸⁰ Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vaheline 25. nov. 1921. a. tehtud lepingut täiendava protokoll, mis samade riikide vahel 27. mail 1922. tehtud, kinnitamise seadus, 18.12.1922, *RT* 1922, 159, 774; täiendav protokoll lepingule 25. novembrist 1921 a. Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahel, 27.05.1922, *RT* 1922, 159, 775.

⁸¹ Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahel tehtud täiendava protokoll lepingule 25. nov. 1921 a. ja sellele täiendavale protokollile 27. maist 1922 a. Eesti ja Ukraina riikide vahel kinnitamise seadus, 4.08.1923, *RT* 1923, 109-110, 7 97; täiendav protokoll lepingule 25. novembrist 1921 a. Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahel, 17.2.1923, 797-799.

⁸² Kokkulepe Eesti Demokraatliku Vabariigi ja Ukraina Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi vahel kodakondsuse opteerimise korra kohta, 25.11.1921, *RT* 1922, 9-10, 62-69.

⁸³ Eesti-Ukraina kokkulepe opteerimise korra kohta, RA ERA, f. 957, n. 5. s. 76.

⁸⁴ 1922. aasta lisaprotokoll täpsustas, et „Õigustatuteks Ukraina kodakondsust opteerida tunnistatakse ainult need isikud mitte-eestisoost, kes ise ehk kelle vanemad seisid Ukraina territooriumil oleva linna, küla ehk seisuse kogukonna kirjas“.

Erinevalt Tartu rahulepingust ei räägitud Ukrainaga sõlmitud kokkuleppe tekstis Eesti kodakondsuse opteerimiseks õigustatud „Eesti soost“ isikutest, vaid Eesti päritolust, mida tuli vastavate dokumentidega tõendada (artikkel II). Kui Eesti riigisisene õigus tunnustas selliste dokumentidena üksnes kirikuraamatuid ja seisuslikke nimekirju ning 1922. aasta lisaprotokolli järgi käis see ka Ukraina kodakondsust opteerijate kohta, siis Eesti-Ukraina optioonikokkuleppe järgi võisid tõendamiseks sobida ka muud dokumendid, nagu ristimis- või koolitunnistus, teenistusleht, isiku või tema vanema pass jms.

Teiste seas anti kokkuleppe kohaselt Eesti kodakondsuse opteerimise õigus Eestist I maailmasõja ajal Ukraina territooriumile sattunud isikutele, nt Eestist Ukraina aladele evakueeritud isikud või ilmasõjas osalenud Eesti päritolu sõjamehed (artikkel III). Eesti kodakondsuse opteerimiseks tuli esitada opteerimisteedaanne Eesti diplomaatilisele esindusele Ukrainas. Teadaande ja dokumendid esitanud isikule väljastati selle kohta tunnistus, mis ei olnud veel kodakondsuse tunnistus, vaid võimaldas tal ooteajal oma isikut asukohariigis tõendada. Ajutine tunnistus pidi ära võetama siis, „kui ta Ukraina (Eesti) kodakondsusest lahkumise dokumendi kätte saab“. Täpsemalt on Ukrainas ja Eestis rakendatud otsustuskord sätestatud kokkuleppe artiklis V:

„Isik, kes opteerimise teadaande sisse annud, ei omanda veel sellega valitava kodakondsuse õigusi.

Kui isik, kes opteerimise teadaande sisse annud, käesoleva kokkuleppe artikkel I, II või III nõudmistele vastab, siis teeb selle riigi konsulaar- või mõni muu ametlik esitaja, kelle kodakondsust opteeritakse, selle üle otsuse ja saadab sellekohase tunnistuse ühes optandi dokumentidega Väliskomissariaati (Välisministeeriumi). Väliskomissariaat (Välisministeerium) kas teatab kuu aja jooksul üleandmise päevast arvates tähendatud esitajale oma mittenõusolemisest ja siis lahendab küsimuse segakomisjon /.../, ehk on nõus esitaja otsusega ning saadab temale dokumendi opteerija lahkumise üle endisest kodakondsusest, ühes kõigi muude dokumentidega peale passi.

Ei anna Väliskomissariaat (Välisministeerium) kuu aja jooksul vastust, siis loetakse, et ta esitaja otsusega nõus on.

Kui opteerija artikkel I ja II või III tähendatud nõudmistele vastab, siis ei ole õigus riigil, kelle kasuks opteerimine sünnib, opteerijale oma kodakondsusesse vastuvõtmisest ära ütelda ja riigil, kus nimetatud isik elab, ei ole õigust temale oma kodakondsusest lahkumist keelata.“

Viimane lause näitab, et Eesti-Ukraina opteerimiskokkuleppe erines Eesti ja N. Venemaa vahel sõlmitud Tartu rahulepingust selle poolest, et lepinguosalisel riigil ei jätnud endale õigust opteerunule tema valitud kodakondsuse andmisest keelduda. See on ka põhjus, miks Ukrainast opteerunute puhul loeti kodakondsuse alguseks Ukraina kodakondsusest vabastamise luba.⁸⁵

---

⁸⁵ Maddison, E. *Die estnische Staatsbürgerschaft*, Tallinn: Keisermann, 1929, lk 39

Eesti-Ukraina opteerimiskokkulepe artikkel VIII sätestas nii riikide kohustuse võimaldada teise riigi kodakondsust opteerunutele riigist väljasõitmist kui ka optantide kohustuse teha seda aasta jooksul:

„Kumbki lepinguosalistest pooltest kohustub isikutele, kes teise poole kodakondsust opteerinud, ühe aasta jooksul, kodakondsuse opteerimise päevast arvates, võimalust andma kodumaale sõita. Tähendatud aja jooksul peavad opteerinud isikud lahkuma riigi piiridest, kus nad elasid.“

Eesti-Ukraina opteerimiskokkuleppe artikkel VIII märkuses 1 oli sätestatud seegi, et opteerimistähtaega ei hakata pikendama üldiste korraldustega (nagu tehti Eesti-Vene rahulepingu järgses opteerimisprotsessis), vaid hilisemate taotluste üle otsustakse kaasuspõhiselt.

Mõistagi oli opteerimiskokkuleppega hõlmatud isikutele oluline ka nii kokkuleppes kui sellele lisatud määruses „varanduse väljaviimise kohta“ sätestatu ning erinevalt Eesti-Vene rahulepingust oli Eesti-Ukraina lepingu lisades sellesse puutuv üksikasjalikult reguleeritud.

5.2. Optsiooni praktiline korraldus Ukrainas

Eesti repatrieerimise komisjon asutati Ukrainas 1922. aasta kevadel. Eestlaste opteerimisega komisjon siiski kohe algust teha ei saanud, sest Eesti ja Ukraina vahel 1921. aasta lõpul sõlmitud lepingu ratifitseerimine viibis – ratifitseerimisaktide vahetamiseni jõuti 1923. aasta hilissügisel. Reaalne opteerimisprotsess algas Ukrainas alles 1924. aasta jaanuaris. Opteerimisteadaandeid hakkasid Ukrainas elanud eestlased komisjonile esitama siiski kohe kui see 1922. aastal Harkovis tööd alustas. Komisjonist saadeti dokumente edasi ka Ukraina võimesindajatele, kuid need jäid VÄRK-s esialgu läbi vaatamata. Osa Ukrainas elanud eestlastest pöördus seetõttu lepingu ratifitseerimisele eelnenud perioodil abi saamiseks Moskva KOK poole. Ehkki Ukraina (v.a Krimm, selle kohta vt alapunktis 4.5) KOK tegevuspiirkonda ei kuulunud, õnnestus osal Ukraina eestlastest saada Eestisse pöördumist võimaldanud dokumendid Moskvast – seda juhul, kui KOK töötajatel õnnestus isiku tulekut Ukrainast Nõukogude võimuesindajate eest varjata. Moskva KOK esimees kirjutas 1922. aasta veebruaris VM-le:

„Juba siis kui komisjon [KOK] tööle asus [1920. aasta mais], püüdis tema ka Ukrainast sissetulnud opteerimise palveid Vene valitsuse juures läbi viia, aga kõik Sisekomissariaati saadetud Ukraina territooriumil elavate eestlaste opteerimise palved said komissariaadist järjekindlalt komisjonile tagasi saadetud teatega, et palujad opteerida ei saa, sest et nemad Ukrainas elavad. Ka ei võtnud Ukraina kohalised võimud juba algusest saadik meie opteerimise palveid vastu /.../ tähendades: „et Estoonia ei tunnista Nõukogude Ukrainat, ja niisamuti siis Nõukogude Ukraina ei tunnista Eestit“. Ülevahtimised põhjustel saivad

Ukrainast sissetulnud opteerimise palved seisma pandud kuni Ukraina ja Eesti vahekorra selgitamiseni. Et aga juhtumisi oli, kus need optandid, kes isiklikult sel ehk teisel teel Moskvasse pääsesivad ja kellel siin korda läks maha salata, et nemad Ukrainast sissesõitnud, venelaste poolt opteeritud saivad, siis otsustas komisjon seisma pandud paberitele käiku anda ja vähemalt omalt poolt palved läbivaadata selleks, et kui optant isiklikult Moskvasse sõidab, siis komisjoni poolt viivitust opteerimises ei oleks.⁸⁶

Nii anti palvekirjaga Moskva KOK poole pöördunud isikutele nõu võimalusel Moskvasse sõita – „siis ehk võib Teid ära saata kui sõjapõgenejad, ilma et venelaste juures Teid tarvis oleks opteerida“.⁸⁷

Ukrainas tehti opteerimisega ametlikult algust 1924. aasta jaanuari keskel ning veel enne, kui protsess õieti alata jõudis, tegi Eesti saadik Moskvas ettepaneku tuua Ukraina asjade korraldamine Harkovist Moskvasse:

„Optantide hulk Ukrainast ei näi praeguste andmete järele mitte suur tulevat – tuhandet poolteist, maximum kaks – ja sellepärast tarvilikuks pidades võimalikult kuludes kokku hoida pean oma kohuseks küsimust üles seadida, kas ei tuleks juba ligemas tulevikus, hiljemalt 1. aprilliks s.a. kogu Ukraina opteerimise toimetamine Moskvasse saatkonna juurde üle tuua, et sedaviisi korteripidamise ja sellega ühenduses olevate kulude tegemisest vabaneda.“⁸⁸

Moskva kasuks rääkis ka asjaolu, et „optandid hakkavad ärasõites Eestisse ikkagi Moskva ja Peterburi kaudu liikuma ja saavad siis sellekohased viisumid ja paberid Saatkonnast või Peterburi Peakonsulaadist kätte.“⁸⁹

Ehkki lepingu tekst nägi ette, et teadaanne tuleb esitada üksnes Eesti esindusse, hakati praktikas nõudma teise teadaande esitamist (nii nagu N. Venemaalgi) Ukraina kohalikele võimuesindajatele, kes selle seejärel siseasjade rahvakomissariaati läbivaatamiseks saatsid. Ukraina põhjendusel kiirendas selline korraldus otsustusprotsessi Ukraina asutustes ja Eesti oli sellise korraldusega nõus.⁹⁰

Ukrainas ei kujunenud kodakondsust opteerida soovinud isikute arv tõepoolest kuigi suureks – kui 1924. aasta jaanuari lõpuks oli komisjonile esitatud teadaanded 354 inimese kohta (sh ka 1922. ja 1923. aastal esitatud teadaanded), kerkis Eesti kodakondsust soovinud isikute arv järgmise kahe ja poole kuu jooksul vaid 30 inimese võrra – aprilli keskpaigaks oli opteerimisteedaanded esitatud 386 inimese kohta.⁹¹ Juuni alguseks oli lisandunud veel vaid

⁸⁶ KOK välisministeeriumile, 11.2.1922, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 182, l. 2.

⁸⁷ Moskva KOK SM opteerimise osakonna juhataja D. Tammele, 15.3.1922, RA ERA, f. 36, n. 1, s. 246, l. 5.

⁸⁸ Eesti saadik Moskvas välisministeeriumile, 12.1.1924, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 401, l. 33.

⁸⁹ Samas, l. 32.

⁹⁰ Eesti repatrieerimise komisjon Ukrainas Eesti saadikule N. Liidus, 2.1.1924, ERA, f. 1119, n. 1, s. 43, l. 9.

⁹¹ Eesti repatrieerimise komisjon Ukrainas Eesti saatkonnale N. Liidus. Aruanne opteerimise käigu kohta kuni 1924 a. 31 jaanuarini, 31.1.1924, RA ERA, f. 1119, n. 1, s. 43, l. 31; Eesti kodakondsuse opteerimise juhataja

paarkümmend avaldust. Eestlaste opteerimishuvi ei kasvatanud oluliselt seegi, et opteerimisvõimalusest 1924. aasta 1. märtsil ajalehtedes teada anti – kuulutuse avaldamisele järgnenud 1,5 kuu jooksul laekus komisjonile vaid 7 opteerimisteedaannet.⁹² Madalat opteerimishuvi võis muuhulgas tingida seegi, et J. Kangeri sõnul ei opteeritud Ukrainas „enam selleks, et varandustele kaitset saada, nagu suurelt osalt sündis Venemaal, vaid et tõesti kodumaale sõita vaatamata ka Venemaa muutunud olude peale.“⁹³

Opteerimiskomisjon lõpetas Harkovis töö 1924. aasta märtsi lõpus – aprillist korraldati Ukrainas viibinud Eesti päritolu isikute opteerimist Eesti kodakondsusesse Moskva saatkonna vahendusel, nagu saadik seda juba mitu kuud varem oli soovitanud. Opteerimisavaldusi võeti Ukrainas elanud eestlastelt Moskvast vastu kuni 27. oktoobrini 1924. aastal.

Isikud, kes sooviavalduse õigeaegselt sisse andsid ning Ukraina repatrieerimiskomisjoni või hiljem Ukraina eestlaste opteerimist Moskvast juhatanud ametniku väljastatud Eesti kodakondsuse tunnistusega Eestisse jõudsid, registreeriti nii nagu optantide registreerimise kord seda sel hetkel ette nägi (vt alapunkt 4.2) kohalikus politseijaoskonnas.

6. Eesti kodakondsuse omandamine Taga-Kaukaasias

6.1. Ajalooline kontekst

1918. aasta mais loodi Taga-Kaukaasias iseseisvad Gruusia, Aserbaidžaaani ja Armeenia vabariigid. Armeeniat tunnustas *de jure* näiteks isegi USA, kes sel ajal välistas Balti riikide eraldumise Venemaast. *De facto* tunnustati ka Gruusia ja Aserbaidžaaani iseseisvust. Iseseisvust jagus aga vaid paariks aastaks: 1920. aasta mais kehtestati Aserbaidžaanis Nõukogude võim ning sama aasta detsembris oli järg Armeenia käes. 1921. aasta veebruaris hõivas Punaarmee Tbilisi ja Gruusias kehtestati Nõukogude võim. Kuu aega hiljem loodi Abhaasia NSV, mis liideti 1921. aasta detsembris liidulepingu alusel Gruusiaga. 1922. märtsis moodustasid Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaaani NSV-d Taga-Kaukaasia föderatsiooni, mis oli 1922. aasta 30. detsembril loodud N. Liidu üks asutajaliikmeid.

Otsuse asutada Taga-Kaukaasias elavate Eesti asunike huvide kaitseks ametlik konsulaat asukohaga Tbilisis võttis Eesti Vabariigi valitsus vastu juba 1919. aasta augustis.⁹⁴ Veel samal

---

Ukrainas välisministeeriumile. Aruanne opteerimise käigu kohta kuni 1924 a. 15 aprillini, 16.4.1924, RA ERA, f. 1119, n. 1, s. 43, l. 52.

⁹² Eesti kodakondsuse opteerimise juhataja Ukrainas Eesti saadikule N. Liidus, 16.4.1924, RA ERA, f. 1119, n. 1, s. 43, l. 53.

⁹³ Eesti repatrieerimise komisjon Ukrainas Eesti saadikule Venemaal, 10.8.1923, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 28, l. 105.

⁹⁴ VV koosoleku protokoll, 2.8.1919, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 13, l. 208.

kuul otsustati määrata Kaukaasiasse Eesti konsul,⁹⁵ kuid otsus jäi esialgu ellu viimata. Taga-Kaukaasia eestlaste huve kaitsesid kuni 1920. aasta sügiseni kohalike eestlaste initsiatiivil moodustatud rahvusnõukogud. Tegutsedes *de facto* Eesti esindajatena, andsid need kohalikele eestlastele muuhulgas välja ka Eesti kodaniku „passe“. Eesti esimeseks ametlikuks esindajaks Gruusias sai senine Tbilisi Eesti Rahva Nõukogu (ERN) esimees Johannes Kirkmann, hariduselt kooliõpetaja, kes oli teeninud Vene armees Kaukaasias. J. Kirkmann nimetati konsulaaragendi ametisse 28. juulil 1920. aastal ning sama aasta septembris avas ta Tbilisis konsulaadi.

Konsulaadi tööpiirkonda kuulus ka Abhaasia. Vastavalt 7. mail 1920. aastal N. Venemaa ja Gruusia vahel sõlmitud Moskva lepingule pidi piir Gruusia ja N. Venemaa vahel kulgema piki Phsou jõge. Omalaadsesse eristaatusesse jäid aga piiriäärsed alad, mis kuulutati Moskva lepinguga Gruusia ja N. Venemaa vaheliseks neutraalsooniks (artikkel III p. 2). Sellisesse tsooni, mis kulges viie versta (ca 5 km) laiuse ribana kummalgi pool piiri, jäid ka mitmed eestlastega asustatud külad, sh Salme ja Sulevi. Neutraalmaariba pidi eksisteerima kahe riigi vahel kuni 1. jaanuarini 1922. aastal, kuid minetas oma tähenduse juba 1921. aasta märtsis, kui kogu piirkonnas kehtestati nõukogude võim (vt täpsemalt alapunktist 6.4).

J. Kirkmann juhtis Tbilisi konsulaati 1920. aasta novembri alguseni, mil välisminister ta usalduse kaotuse tõttu ametist vabastas. Nimelt kerkisid Kirkmanni vastu üles süüdistused, et ta oli ERN esimeheks oldud ajal kaubelnud Eesti passidega, andes või müües neid isikuile, kel puudus igasugune õigus Eesti kodakondsust saada.⁹⁶ J. Kirkmann vaidles süüdistustele vastu, öeldes muuhulgas, et „Tifliisi Eesti Rahva Nõukogul üleüldse mingisugust juriidilist õigust ei olnud Eesti esituse nimel passisi väljaanda“, ja kui seda siiski tehti, siis nõudis seda eestlaste kaitseta seisukord Kaukaasias. Valepassidel, mille väljastamises teda süüdistati, olevat tema allkiri ja ERN tempel aga võltsitud.⁹⁷ Igal juhul annulleeris Kirkmann omaaegsed ERN väljastatud passid kohe, kui ta Eesti ametlikuks konsuliks sai, öeldes, et Eesti Valitsus neile „juriidilist tähendust ei anna ja nendega ilma Eesti alamaks opteerimata võimata on Eestimaale pääseda“:

„Ainult need passid, mis Eesti Vabariigi poolt volitatud isikute, nagu: esitajate, konsulide, j.n.e. poolt väljaantud omandavad seadusliku jõu. Sellepärast iga isik, kes Eesti alamaks soovib saada, peab sellekohase palvekirja ühes tarviliste dokumentidega konsulile sisseandma seatud formi järele.“⁹⁸

⁹⁵ VV koosoleku protokoll, 28.8.1919, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 13, l. 222.

⁹⁶ Vt R. Õunapuu KOK esimehele, 24.9.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 231, l. 29; Välisminister J. Kirkmannile, 2.11.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 231, l. 34.

⁹⁷ J. Kirkmann välisministrile, 26.11.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 231, l. 35.

⁹⁸ EV konsul Gruusias Suhhumi Eesti Rahva Nõukogule, 12.10.1920, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 7, l. 7.

Tsiteeritud kiri Kirkmannilt kui ka paljud teised dokumendid nimetasid igasugust Eesti Vabariigi kodakondsuse omandamist „opteerimiseks“. Optsiooni korras ei olnud Taga-Kaukaasia riikides võimalik aga Eesti kodakondsust omandada, sest Eesti riik ei olnud sõlminud nende riikidega selleks vajalikke kahe- või mõnepoolseid rahvusvahelisi lepinguid ja optsiooni õigus ei saanud tuleneda rahvusvahelisest tavaõigusest. Seega sai sealne Eesti Vabariigi diplomaatiline esindaja nagu iga teinegi samas funktsioonis ametnik teistes välisriikides anda Eesti Vabariigi välispasse välja üldistel alustel, mitte optsiooni teostamise osana.

6.2. Konsulite õigus väljastada Eesti passe

MNK 1918. aasta määruse järgi jäi nende eestlaste või Eestist pärit isikute kodakondsusküsimus lahtiseks, kelle asukohariik ei olnud sõlminud Eesti Vabariigiga vastavat kodakondsusalast kokkulepet (vt eespool ptk 1). Kui nad ei saanud oma asukohariikide kodakondsust *ex lege*, said neist kodakondsuseta isikud.

1920. aasta lõpul oli SM-s koostamisel seaduseelnõu välismaal elanud Eesti päritolu isikute kodakondsuse määratlemiseks, kuid see jäi valitsuse poolt kinnitamata.⁹⁹ Eelnõust loobuti põhjusel, et kõigi Eesti päritolu eemalviibinute tunnistamine Eesti kodanikeks tähendanuks kodakondsuse andmist ka paljudele mitte-eestlastele võimaluseta kontrollida nende tausta ja varasemat tegevust:

„Siseministeriumis on mitmel korral kavatsetud uut seaduse eelnõu väljaspool elavate eestlaste ja teiste kodakondsuse äramääramise kohta, aga on sellest keeldud, sest kui tunnistada Eesti kodanikuks kõiki neid, kes väljaspool EV piire (mahaarvatud Nõukogude Venemaa, kus opteerimise kord maksev) viibivad, kui nemad siin hingekirjas seisavad või seisid ja mitte kauem kui kindlaks määratud aja Eestist ära ei ole, siis tuleks ühes Eesti soost isikutega tunnistada Eesti kodanikkudeks ka kõiki muulasi, kes õige rohkel arvul välismaal viibivad ja kelle tagasitulek praegu sugugi soovitatav pole. Kui neid aga Eesti kodanikkudeks tunnistada, siis ei oleks ilus neid keelata Eestisse tagasi tulla, mis aga jällegi soovitatav ei ole. Seletada seadust, et ta ainult Eesti soost isikute kohta käib ei ole aga kohane väljamaa ees.“¹⁰⁰

Ehkki SM-s mõisteti, et välismaal viibinud isikud, keda Eesti keeldub omaks tunnistamast, muutuvad kodakondsuseta isikuteks, läheneti asjale pragmaatiliselt:

⁹⁹ Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll, 24.11.1920, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 134, l. 228.

¹⁰⁰ Siseministeriumis välismaal viibinud isikute kodakondsusõiguse kohta koostatud ülevaade (dateerimata ja allkirjastamata), RA ERA, f. 14, n. 1, s. 503, l. 285. Valitsus jättis määruse eelnõu „Eesti Vabariigi piiridest väljaspool viibivate kodanikkude kohta“ kinnitamata 24.11.1920. aastal toimunud istungil. Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll, 24.11.1920, RA ERA, f. 31, n. 1, s. 214, l. 194.

“Tegelikuses saavad nad siiski kuidagi läbi. Mõne isiku selgusetu olukord kodakondsuse asjas ei ole siiski niivõrd tähtis, et Eesti Vabariik soovimata isikuid peaks omaks tunnistama.”¹⁰¹

Samas ei välistatud, et üksikjuhtudel võiks vastava taotluse esitanud isikule Eesti kodakondsuse anda, mida pidi tehtama Eesti välisesindajate vahendusel ja kaasusepõhiselt, nagu kirjutas 1920. aasta augustis välisministrile siseministri abi Eduard Kübarsepp:

„Praegune silmapilk ei ole mitmesugustel põhjustel selleks kohane, et seadusandlisel teel ära otsustada, keda välismaal viibijatest tuleks Eesti kodanikkudeks lugeda. Küll aga leiab Siseministerium võimalikuks üksikutel juhtumistel sellekohaste palvete avaldamise puhul tunnistada teatavaid isikuid Eesti kodanikkudeks kui meie esitajad väljamaal neid palveid toetavad ja kogutud andmete põhjal teatav isik Eestile kahjulikuks ei tule lugeda.”¹⁰²

Praktikas tähendas see, et välismaal viibinud Eesti kodakondsust soovinud isikud pidid esitama vastava sooviavalduse Eesti saatkonda või konsulaati, kust see saadeti VM vahendusel SM-sse otsustamiseks. Seda, kas taotlejale erandkorras kodakondsus anda või mitte, otsustati ministeriumis iga isiku puhul eraldi, võttes arvesse Eesti välisesindaja antud seisukohta ning kohalike omavalitsus- ja politseiasutuste vahendusel isiku kohta kogutud taustainfot, sh teavet tema poliitilise meelsuse ja varasema tegevuse kohta (et tõkestada riigivastaste isikute Eestisse naasmist). Lõpliku otsuse Eesti kodakondsuse ja sisserändeloa andmiseks või sellest keeldumiseks langetas 1920. aastate alguses siseminister või tema abi ning sellest otsusest pidid Eesti esindajad välisriikides juhinduma.

1921. aasta mais kinnitas välisminister A. Piip „Juhtkirja meie konsulitele väljamaa passide ja passide viseerimise kohta“¹⁰³, millest Eesti välisesindajatel tuli dokumentide (Eesti Vabariigi välispasside ja ajutiste isikutunnistuste) väljastamisel lähtuda. Tegevusjuhiste sätestamine lihtsustas märgatavalt Eesti välisesindajate tööd, kes olid vastavate õigusaktide puudumisel pidanud seni tuginema peamiselt ministeriumitega peetud kirjavahetuses antud juhtnööridele.

Olulise nõudena rõhutati juhtkirjas, et välispassse ja sissesõidulubasid võivad välisesindajad väljastada üksnes VM loal. Kuna Eesti Vabariigi välispassi võis anda vaid Eesti Vabariigi kodanikule, tuli palve passi saamiseks esitada konsulile koos dokumentidega, mis tõendasid isiku õigust Eesti kodakondsusele. Materjalid saadeti VM vahendusel otsustamiseks SM-sse

---

¹⁰¹ Siseministeriumis välismaal viibinud isikute kodakondsusõiguse kohta koostatud ülevaade (dateerimata), RA ERA, f. 14, n. 1, s. 503, l. 285.

¹⁰² Siseministri abi välisministrile, 17.8.1920, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 503, l. 283.

¹⁰³ Juhtkiri meie konsulitele väljamaa passide ja passide viseerimise kohta, 10.5.1921, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 699, l. 1–3. Juhendis on märkus, et „isiku kodakondsuse kindlakstegemise juures“ peavad konsulid silmas pidama MNK määrust ja SM juhtnööre 6. veebruarist 1919 EV kodakondsuse kohta, aga ka Tartu rahulepingu artikleid IV ja XIII.

ning alles SM positiivse otsuse korral võis VM väljastada loa, mille alusel anti isikule Eesti välisesindusest välispass.

Oli ka selliseid dokumente, mida konsulid võisid väljastada omal äranägemisel. Nii võidi varustada isikuid, kelle kodakondsustaotlus oli ministeeriumisse otsustamiseks saadetud, ajutiste isikutunnistustega (*Certificate of Nationality*).¹⁰⁴ Juhtkirja järgi pidanuks selline tunnistus kehtima isikut tõendava dokumendina üksnes perioodil, kuni isiku esitatud avaldust SM-s menetleti. Ei saa välistada, et selliseid tunnistusi anti välja ka ilma, et isiku kodakondsustaotlust oleks üldse SM saadetud – nt sõjapõgenikele, kellest osa ajutise dokumendiga kodumaale pöördus, osa aga selle tunnistusega asukohariiki elama jäi. Ka ajutisi tunnistusi võis konsul väljastada üksnes juhul, kui tal oli esitatud dokumentide põhjal alust eeldada, et isikul on õigus Eesti kodakondsusele. Erandkorras võisid konsulid anda ajutise dokumendi välja ka päritolu tõendavate dokumentide puudumisel, taotleja „enese vandelise tõenduse“ peale. Sellised juhtumid tulid konsulaadis vastavalt protokollida ja nende väljastamisest tuli koheselt teavitada VM. Kas seda alati tehti, on iseküsimus.

Kui Eesti välisesinduse kaudu Eesti kodakondsust taotlenud isik tunnistati SM-s Eesti kodanikuks, väljastati talle EV välispass. Kui ta oli eelnevalt saanud ajutise isikutunnistuse, tuli see passi saamisel konsulaati ära anda. Samuti kaotasid ajutised tunnistused kehtivuse juhul, kui nende omanikele keelduti Eesti kodakondsust andmast.

Kuni 1922. aasta KKS jõustumiseni tuli Eesti kodanikuks tunnistatud isikul anda Eesti välispassi saamiseks saatkonnas või konsulaadis kodanikuvanne. Selleks pidi vastne kodanik kordama sõna-sõnalt talle ette loetud vandeteksti: „Eesti Vabariigi kodanikuna töotan ja vannun ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile ja tema seaduslikule valitsusele, ning tõrkumata täita kõiki vabariigis maksvaid seadusi, määrusi ja oma kodanikukohuseid, teades, et vastasel korral seadus mind karistusega ähvardab” ning selle seejärel allkirjastama. 1922. aasta KKS ei näinud kodanikuvannet enam ette üheski menetluses. Enne KKS jõustumist peeti seda kodakondsuse omandamise menetluse oluliseks osaks. Siseminister Karl Einbund juhtis sellele eraldi tähelepanu oma kirjas välisministrile:

„EV kodakondsusesse vastuvõtmine on tähtis akt, mida nii tuleks korraldada, et vastuvõetav isik sellekohase mulje saab. Selle tõttu palun Teid, hr minister, korraldust teha, et vande võtmine sünniks kohase pühalikkusega konsuli juuresolekul /.../“.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Gruusias 1921. aasta aprillis konsul Sergei Pauli väljastatud ajutisel tunnistusel (pr k *passeport temporaire*) seisab, et selle tunnistuse ettenäitaja „on Eesti passi saamiseks soovi avaldanud. Kuni selle sooviavalduse tagajärgedeni palub konsulaat käesolevat isikutunnistust seaduslikuks legitimatsiooniks lugeda.“ Vt RA ERA, f. 44, n. 1, s. 20, l. 106-107.

¹⁰⁵ Siseminister välisministrile, 16.6.1921, RA ERA, f. 14, n.1, s. 482, l. 62-63.

Ministri kirjast ei selgu küll ühemõtteliselt, kas vandel oli üksnes tseremoniaalne tähendus või loeti seda kodakondsuse omandamise lõpuleviimiseks. 1922. aasta KKS jõustumisest alates ei olnud see küsimus igal juhul enam oluline.

Välispassid, mis vande andmise järel kodanikele väljastati, pidid 1921. aastal kehtestatud juhendi järgi kehtima 6 kuud. Vajadusel võis tähtaega VM igakordsel loal poole aasta kaupa pikendada. Erandina anti konsulitele õigus pikendada tähtaega iseseisvalt, kui neil sellise pikendamise seoses „mingit kahtlust“ polnud. Seda ilmselt seetõttu, et kirjade liikumine Tallinna ja saatkondade vahel võis olla (esinduse asukohast ja kohapealsetest oludest sõltuvalt) aeglane, nii et ministeeriumi vastust ei olnud alati võimalik ära oodata.

See, kas emigrantidele väljastati Eestisse jõudmisel kohe Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistus või kõigest ajutine dokument ajaks, mil nende õigust Eesti kodakondsusel SM-s täiendavalt kontrolliti, sõltus dokumendist, millise alusel emigrant Eestisse saabus. 1921. aasta oktoobri lõpus SM politsei peavalitsuses koostatud ja kõigile politseiülematele järgimiseks saadetud ringkirja¹⁰⁶ kohaselt tuli passid ja muud dokumendid, mis Eesti saatkonnad ja konsulaadid Eestisse sissesõiduks väljastasid, jaotada kolme kategooriasse, millest sõltus ka isikute kohtlemine. Võõrsil Eesti kodakondsust taotlenud isikuid puudutas neist kaks viimast kategooriat. Esiteks kuulusid neisse Eesti saatkondade ehk konsulite väljastatud välispassid, mis kandsid märkust, millise VM kirja põhjal oli passi omanik Eesti kodakondsusesse vastu võetud. Märkuse olemasolu tõendas, et isiku dokumendid olid SM-s eelnevalt kontrollitud ja langetatud oli positiivne kodakondsusotsus. Selliste passidega varustatud isikutele väljastasid politseiasutused Eestisse jõudmise järel Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuse. Siiski tuli äravõetud passid, mille esimesele leheküljele tuli politseiametnikel kanda väljastatud isikutunnistuse number ja selle välja andnud asutuse nimi, saata kontrollimiseks SM-sse, kust need alles seejärel VM passiosakonda edastati.

Kui välispassil puudus märge, mis oleks näidanud SM-s langetatud kodakondsusotsuse olemasolu, või saabus isik mõne muu dokumendi, nt konsuli väljastatud ajutise isikutunnistusega, väljastasid politseiametnikud talle Eestisse jõudmise järel ajutise elamisloa – dokumendi, mis võimaldas tal kuni oma kodakondsusküsimuse selgitamiseni Eestis viibida. Välisriigis omandatud pass või tunnistus, mille politseiametnikud ajutise tunnistuse väljastamisel ära võtsid, tuli saata koos teiste isikut tõendavate dokumentide ja isiku kohta saadud teadetega SM-sse. Selliste isikute kodakondsusküsimus lahendati ministeeriumis kiirendatud korras, ja kui otsus oli positiivne, väljastas SM neile kodakondsuse tunnistused,

---

¹⁰⁶ Siseministeeriumi politsei peavalitsuse ülem kõigile politseiülematele, 31.10.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 641, l. 92.

mille alusel nad said omakorda Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuse.¹⁰⁷ Seega kontrolliti konsulite väljastatud välispassidega, mis ei kandnud märget VM-i vahendusel saadud nõusoleku kohta isikut Eesti kodakondsusesse võtta, ning Eesti välisesindajate väljastatud ajutiste tunnistustega Eestisse saabunud isikute kuulumist Eesti kodakondsusesse nende saabumise järel Eestis kohapeal ning alles seejärel väljastati neile EV kodaniku isikutunnistus.

1922. aasta KKS lihtsustas neid reegleid, mida eestlastest kodakondsuseta isikud pidid täitma Eesti kodakondsuse saamiseks. § 5 nägi ette Eesti kodakondsuse omandamise nn deklaratsiooniga ja ilma SM-s tavapäraselt teostatud eel- või järelkontrollita. Deklaratsiooniga kodakondsuse omandamiseks tuli „Eesti soost“ kodakondsuseta isikul esitada aasta jooksul (hiljemalt 16. novembriks 1923. aastal) Eesti ametlikule diplomaatilisele esindajale või konsulile lihtsalt vastav sooviavaldus e deklaratsioon. Oluline on toonitada, et „Eesti soost“ isikutena peeti KKS §-s 5 silmas (erinevalt nt Tartu rahulepingust, kus „Eesti soost“ isikutena käsitleti Eestist pärit isikuid) vaid etnilisi eestlasi, ehk neid kelle „vanemad, või kelle isad eestlased, väljaspool abielu sündinud, kui nende emad eestlased“.¹⁰⁸

Olulise uuendusena ei otsustatud KKS § 5 alusel Eesti kodakondsust soovinud isikute avalduste üle enam SM-s, vaid otsuse langetas esitatud dokumentide põhjal konsul või saadik isiklikult. Kui esitatud dokumendid veensid välisesindajat, et isik on tõepoolest „Eesti soost“, väljastas ta kodakondsust soovinud isikule Eesti Vabariigi kodakondsuse tunnistuse, mille blankett kinnitati 1922. aasta detsembris KKS kohta antud juhtnööride lisana. KKS § 17 sätestas, et isik omandab Eesti kodakondsuse tunnistuse väljastamise päevast (see seisis ka tunnistuse blanketil) ning sellise tunnistuse vastu oli ta õigustatud saama saatkonnast või konsulaadist Eestisse sõiduks välispassi (ja Eestisse jõudes isikutunnistuse).

Emigrantide huve järgis ka uues seaduses sisaldunud § 9, mille järgi võisid isikud, kes olid „Eesti soost“, saada Eesti kodakondsuse naturalisatsiooni korras, täitmata 3-aastast Eestis elamise ja eesti keele valdamise nõudeid. Praktikas tähendas see, et välismaal viibinud Eesti soost isikud, kes olid lasknud mööda võimaluse omandada Eesti kodakondsust KKS § 5 ette nähtud deklaratsiooni korras, said seda hiljem taotleda § 9 alusel. Kui sooviavaldaja vastas naturalisatsiooni (lihtsustatud) nõuetele ja teda ei peetud kahjulikuks riigile ega ühiskonnale, andis siseminister (mitte konsul) korralduse kodakondsuse tunnistuse väljaandmiseks. Kui SM-s leiti, et taotleja võis olla Eesti riigile kahjulik, oli ministril õigus jätta tema taotlus rahuldamata

---

¹⁰⁷ Siseministeriumi AAPV ringkiri kõigile linna ja maakonnaavalitsustele ning politsei ülematele, 30.9.1921, RA ERA, f. 1, n. 1, s. 7095, l. 28; Siseministerium Tartu maakonna politsei I jaoskonna ülemale, 3.1922, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 524, l. 94.

¹⁰⁸ Juhtnöörid kodakondsuse seaduse kohta, 25.11.1922, RT 1922, 148/149, 727-728.

(§ 13). § 13 lg 2 sätestas ka selle, et siseministri otsuse peale ei saanud edasi kaevata ja seega ei saanud neist lihtsustatud naturalisatsioonidest välja kasvada ka kohtuasju.

6.3. Eesti kodakondsuse omandamise korraldus ja praktika

Sarnaselt teistele Eesti välisesindustele hakkas ka Eesti konsulaat Gruusias väljastama Eestist pärit isikutele välispasse ja ajutisi isikutunnistusi. Neist osadelt (nii J. Kirkmanni kui tema järglase, Sergei Pauli antud välispasidelt) võis lugeda: „Eesti Vabariigi kodanikule tema isiku tunnistuseks, väljamaale sõitmiseks ja seal elamiseks on see pass välja antud“.¹⁰⁹ Kuid kasutusel oli ka teistsuguseid passiblankette, nt selliseid, millega konsulaat palus kõiki võimuesindajaid, „kellesse see võiks puutuda“ passiomanikust Eesti kodanikku „vabalt ja takistamata läbi Venemaa lasta Eestisse“¹¹⁰. Osa Gruusias elanud eestlastest taotles passe aga Gruusias kohapeal elamiseks (oma kodakondsuse ja isiku tõendamiseks), mida nad konsulaati esitatud sooviavalduses ka selgesõnaliselt märkisid.¹¹¹ Konsulaat väljastas passid ka neile.

Samuti anti Gruusias välja ajutisi isikutunnistusi (pr k *passeport temporaire*) isikuile, kelle taotlus Eesti kodakondsuse ja passi saamiseks oli saadetud otsustamiseks Eestisse SM-sse. Halduspraktika järgi võib arvata, et neid väljastati eelkõige mitte-eestlastele, kelle taotluste üle konsul ise ei tohtinud otsustada, ning sellistele eestlastele, kellele konsul ei soovinud kohe kodakondsust anda. Ajutisel tunnistusel seisis, et selle tunnistuse ettenäitaja „on Eesti passi saamiseks soovi avaldanud. Kuni selle sooviavalduse tagajärgedeni palub konsulaat käesolevat isikutunnistust seaduslikuks legitimatsiooniks lugeda“.¹¹²

J. Kirkmanni ametist vabastamise järel naasis ta Eestisse ja jätkas siin õpetaja ning koolijuhina. Tbilisi konsulaati asus 1920. aasta 1. detsembrist juhtima Sergei Paul.

Veebruaris 1921 hõivasid Nõukogude väed Tbilisi. Nõukogude valitsus tunnustas S. Pauli volitusi ja samal kevadel nimetas ta Batumis ja Suhhumis ametisse asekonsulid. Kuna Gruusia vabariigi territooriumile tekkis nüüdsest kolm erinevat nõukogude riiki (Gruusia, Abhaasia ja Adžaarid NSV-d) tegutses S. Paul 1921. aasta lõpust Tbilisis mitte enam konsulina Gruusias, vaid Eesti Vabariigi diplomaatilise esindajana Kaukaasia riikides. See tähendab, et 1922. aastast töötas Tbilisis Eesti saatkond ning Batumis ja Suhhumis Eesti konsulaadid.¹¹³

¹⁰⁹ Nt V. Neudorfile väljastatud pass (Kirkmanni pass), RA ERA, f. 14, n. 14, s. 2852; O. Kaurile väljastatud pass, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 37, l. 89.

¹¹⁰ Nt P. Kirbitsile 1921. aasta aprillis antud pass, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 38, l. 29.

¹¹¹ Nt K. Tiido, J. Pinti, A. Bostoni, J. Kuutmani ja P. Westersteni teadaandeid, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 6, l. 139, 142, 159, 191 ja 222.

¹¹² Nt V. Preisbergile väljastatud ajutist isikutunnistus, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 20, l. 106-107.

¹¹³ Eesti saatkond Kaukasuses välisministeeriumile, 5.1.1922, RA ERA, f. 957, n. 8, s. 347, l. 9.

1920. aasta oktoobri lõpul avati Eesti konsulaat ka Aserbaidžaaani NSV-s (asukohaga Bakuus), mida asus juhtima seni Bakuu Eesti Rahvuse Nõukogu eesotsas seisnud Rober Puur. Ka tema juhitud ERN oli konsulaadi avamisele eelnenud paaril aastal kohalikele eestlastele „passe“ välja andnud, millega nad said oma kodakondsust ja isikut tõendada.¹¹⁴ Mõistagi väljastas R. Puur passe ka konsulina ja nagu toonane kirjavahetus näitab, tegutsesid konsulid Taga-Kaukaasias isikute kodakondsusküsimuse lahendamisel ja neile passide väljastamisel küllaltki iseseisvalt. VM „Juhtkiri meie konsulitele väljamaa passide ja passide viseerimise kohta“ (10.5.1921), nägi ette korra, mille kohaselt oleks pidanud isikute taotlused Eesti kodakondsuse saamiseks saatma konsulaadist otsustamiseks SM-sse. Aserbaidžaanis tegutsenud Eesti konsuli kirjast VM-le nähtub aga, et konsul andis passe välja omal äranägemisel, jättes taotlused eelnevalt SM-le kontrollimiseks edastamata:

„Herra välisministri poolt mulle antud märkust – ainult eestlasi Eesti kodakondsusesse vastu võtta ja neile passisi kodumaale sõiduks anda – silmas pidades, saadan siin juures Välisministeeriumi ja Siseministeeriumi administratiiv asjade peavalitsuse otsustamisele nende muulaste teadaanded Eesti kodakondsuse omandamise kohta, kes Eestist pärit on.“¹¹⁵

Samasugust praktikat rakendas Eesti konsul Tbilisis. SM reageeris sellele vastavalt ja nõudis, et selline kontrollimata tegevus passide andmisel tuleb kiirelt ära lõpetada. 1921. aasta veebruaris kirjutas siseministri abi välisministrile:

„Nagu Teie poolt minule 10 veebr.s.a /.../ saadetud nimekirjadest¹¹⁶ näha, on Eesti konsul Gruusias 133 isikut Eesti kodakondsusesse vastu võtnud, nende seas ka isikud, kes Eesti soost ega Eestist pärit ei ole.

Minu teades ei ole sarnaseks otsustamiseks konsulile volitusi antud ja ei võigi kodakondsusse lõpulikku vastuvõtmist konsuli kätte anda, kuna see seaduse järele Siseministeeriumi võimupiirkonda käib.

Sellepärast palun Teid korraldust teha, et sarnased toimetused meie esitajate poolt väljamaal ei korduks ja et mainitud konsuli poolt kodakondsuse tunnistusi enne välja ei antaks, kui Siseministeeriumi nõusolek on järgnenud, milleks Ministeeriumile kodakondsusse astuda soovijate dokumendid (või ära kirjad nendest) tuleb saata ühes arvamiseiga nende isikute kohta.“¹¹⁷

VM-i hinnangul ei olnud aga Eesti esindajatel Kaukaasias muud valikut kui tunnistused kohe välja anda:

„Teatan, et Eesti esitajad end. Vene riigi kaugemates osades, koha pääl valitsevate iseäraliste olude¹¹⁸ tõttu sunnitud on säälsetele eestlastele isikutunnistusi otsekohe

¹¹⁴ R. Puur välisministrile, 30.6.1920, RA ERA, f. 957, n. 11, s. 280, l. 3.

¹¹⁵ Konsulaat Aserbaidžaanis välisministeeriumile, 15.12.1920, RA ERA, f. 14, s. 1, n. 188, l. 568, vt ka Eesti konsulaat Aserbaidžaanis välisministrile, 25.4.1921, RA ERA, f. 957, n. 1, s. 280, l. 15.

¹¹⁶ Eesti konsulaadi poolt Eesti Vabariigi kodakondsusesse vastu võetud isikute nimekiri, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 53, l. 11-12p.

¹¹⁷ Siseministeerium välisministrile, 15.2.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 482, l. 14.

¹¹⁸ Samal ajal käisid lahingud, mis lõppesid peagi Tbilisi vallutamiseiga Punaarmee poolt. Ka posti liikumine Eesti ja Gruusia vahel oli aeglane, jättes piirkonna pikemaks ajaks infosulgu.

väljaandma. Kuid tunnistuse väljaandmisel teatatakse aga saajale, et tema sellega veel Eesti alamaks vastuvõetud pole, sest selleks tuleb tarvitada seaduslikku teed Siseministeeriumi kaudu.¹¹⁹

SM soostus konsulite suhteliselt iseseisva tegevuspraktikaga. See tähendab, et Tbilisi konsulaadis tunnistati sinna passi saamiseks pöördunud eestlased edaspidigi kõigepealt konsuli poolt kodanikeks ning nende nimekirjad (ühe aasta lõikes) saadeti seejärel SM-le, paludes ministeeriumil nimekirja kantud isikute kodakondsusesse vastuvõtmist kinnitada. Tallinnas oldi S. Pauli langetatud kodakondsusotsustega enamasti nõus. 1922. aasta alguses kinnitas ministeerium nimekirja isikutest, kes „Tifliisi Eesti konsulilt saadud andmete põhjal Eesti Vabariigi kodanikkudeks on tunnustatud“ peaaegu 95 protsendiliselt – nimekirja kantud 372 isikust jäid tunnustamata vaid 19.¹²⁰ Oluline on seejuures märkida, et kodakondsusesse võetute arv oli tegelikkuses märksa suurem, sest passe anti välja tervele perekonnale (tavaliselt mehe järgi, kelle passi kanti ka naine ja alaealised lapsed; samuti seisisid lapsed üksikemade ja leskede passides). Nimekirja aluseks oli Tbilisi konsulaadis peetud kodanike registreerimise raamat (tegu oli väljavõttega perioodist 26. august 1920 kuni 1. jaanuar 1922).¹²¹ Teiste hulgas seisis seal isikuid, kelle nimed sisaldasid juba eespool viidatud nimekirjas 133 inimese kodakondsusesse vastuvõtmise kohta. Samuti leiab mõlemast nimekirjast isikuid, kes taotlesid Eesti kodakondsust (ja ka said selle) ühtlasi Moskva KOK kaudu (nt Salme ja Sulevi asundustes elanud eestlasi), kes olid pöördunud välispassi saamiseks Gruusias tegutsenud Eesti konsuli poole.

Järgmises SM-le kinnitamiseks saadetud nimekirjas, kuhu olid kantud 1922. aasta jooksul Tbilisi esinduse poolt Eesti kodakondsusesse võetud isikud, seisis vaid 18 nime ning nende kuuluvust Eesti kodakondsusesse tunnustas SM täpselt nii, nagu Paul seda soovitas: vaid üks isik jäi kinnitamata, sest teda peeti poliitiliselt kahtlaseks.¹²² Ka sellest nimekirjast leiab isikuid, kes opteerisid kodakondsust Moskva KOK kaudu ja said samas ka S. Pauli poolt kodanikuks tunnistatud.

Ehkki kehtinud korra kohaselt oleksid N. Venemaa territooriumil elanud eestlased pidanud opteerima Eesti kodakondsust Moskva KOK kaudu, püüdsid mõned neist saada Eesti kodakondsust tõendava dokumendi Taga-Kaukaasia konsulite abil. Konsulid ei keelanud oma

---

¹¹⁹ Välisministeerium siseministeeriumi AAPV-le, 21.02.1921, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 482, l. 15.

¹²⁰ EV saatkond Kaukasuses siseministeeriumile, 24.7.1922, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 814, l. 1; Nimekiri isikute üle, keda EV Siseministeerium Tifliisi Eesti konsulilt saadud andmete põhjal Eesti Vabariigi kodanikkudeks on tunnustanud, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 20, l. 93-97.

¹²¹ Väljakirjutus Tifliisi EV Konsulaadi kodanikude registreerimise raamatust ning järgnenud kirjavahetusest siseministeeriumiga, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 814 (nummerdamata).

¹²² Vt Kaukaasia konsulaadis koostatud nimekirju ja kirjavahetust siseministeeriumiga, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 814.

abi, nagu võib välja lugeda S. Pauli kirjast N. Venemaa koosseisu kuulunud Tereki maakonna ERN-le 1921. aasta maist:

„Tifliisi eesti konsulaadi võimupiirkond on ainult Gruusia ja nõnda nimetatud Abhaasia vabariigid. Tereki maakond käib Moskva Kontroll-Opteerimise komisjoni alla, kus teie ka sellekohast huvide kaitsmist peate saama. Kui aga passi saamine millegi pärast Moskvast pole võimalik, siis võite seda ka meie läbi teha: saatke keegi sellekohaste volituskirjadega ühes täieliste dokumentidega, mis Eestist päritolemist tõendaks siia, Tifliisi, Iga passi saamiseks tuleb sellekohane teadaanne täita juurelisatud vormi järele.“¹²³

Võimalik oli ka vastupidine: Gruusia ja Aserbaidžaaani territooriumil elanud eestlased võisid saada Eesti kodakondsust ka Moskva KOK kaudu, ehkki kehtinud korra järgi oleks neil tulnud nõutada passi Taga-Kaukaasia konsulitelt. Nt esitas 1920. aasta augustis Moskva KOK-le opteerimisteedaande Bakuus elanud isik, kes sai KOKi vahendusel 1921. aasta märtsis kodakondsuse tunnistuse. Lahtrisse, millal ta Vene valitsusele vastava teadaande sisse oli andnud, kirjutas ta lihtsalt: „Ei ole, sest et ei tea, kuhu sisse anda.“ Mõni kuu hiljem sai ta Bakuu konsulaadist välispassi.¹²⁴

Nagu mujalt Eestisse tulnud, pidid ka Taga-Kaukaasias väljastatud dokumentidega Eestisse saabunud isikud läbima Narva jõudmisel järelkontrolli. Nende kodakondsusküsimus lahendati SM-s kiirendatud korras, nii nagu seda nägi ette eespool viidatud politsei peavalitsuse ringkiri 30. septembrist 1921.¹²⁵

Tbilisi ja Bakuu konsulaatide kaudu kodakondsuse saanud isikud pidid andma tavapärase vormeli järgi kodanikuvande,¹²⁶ mille tähtsust siseminister 1921. aasta suvel konsulaatidele edastamiseks mõeldud kirjas eraldi rõhutas.¹²⁷

Sarnaselt N. Venemaal elanud eestlastele ei plaaninud ka mitmed Taga-Kaukaasia eestlased kohe, vahel ka üldse mitte, Eestisse ümber asuda. Alates 1922. aasta kevadest ei olnud Taga-Kaukaasia eestlastel enam võimalik kohapealsetelt Eesti välisesindajatelt neile väljastatud dokumentide pikendamiseks abi saada. 1922. aasta märtsis ei tunnustanud Gruusia NSV enam Pauli volitusi, sest Eesti Vabariik ei olnud Gruusia NSVd *de jure* tunnustanud (ega soovinudki seda teha). S. Paul lahkus Kaukaasiast 1922. aasta suvel ja sellega lõppes ka esinduse tegevus. Ka R. Puuri tegevus Aserbaidžaanis lõppes sama aasta kevadel samadel põhjustel.

¹²³ Eesti konsulaat Tiflisis Tereki maakonna ERN-le, 23.4.1921, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 21, l. 112.

¹²⁴ Vt A. Tinti opteerimistoimikut, RA ERA, f. 36, n. 2, s. 19293. Tinti välispassi vt, RA ERA, f. 1600, n. 1, s. 18. l. 285.

¹²⁵ Vt nt kahe 1920. aastal Tbilisi konsulilt J. Kirkmannilt passi saanud isiku kodakondsusküsimuse lahendamist Eestis 1921. aasta sügisel (mõlemad nimed seisid ka S. Pauli poolt 1921. aasta alguses SM kontrollimiseks saadetud nimekirjas), RA ERA, f. 14, n. 14, s. 2852 ja RA ERA, f. 14, n. 15, s. 1669.

¹²⁶ EV kodanikuks vastuvõetud isikute vandeled, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 52.

¹²⁷ Siseminister välisministrile, 16.6.1921, RA ERA, f. 14, n.1, s. 482, l. 62-63.

Eesti kodanikena Taga-Kaukaasiasse elama jäänud inimeste jaoks kujunes seega põhiküsimuseks, kas kohalikud Nõukogude võimuesindajad on valmis tunnustama nende dokumente – omaaegsete Eesti konsulite väljastatud välispasse. 1923. aasta aprillis kujunes olukord S. Pauli ja R. Puuri väljastatud passide omanikele küllaltki trööstituks. 5. aprillil 1923. aastal anti Taga-Kaukaasia SNVFL-s välja dekreet, mille kohaselt võisid endise Vene impeeriumi territooriumile tekkinud mitte-sotsialistlike riikide kodanikeks pidada endid vaid sellised isikud, kellele oli pass väljastatud nende kodakondsusjärgses riigis kohapeal. Selle dekreeidi alusel loeti konsulite poolt väljastatud passid kehtetuks.

Ehkki Eesti saatkond Moskvast alustas juba samal aastal läbirääkimisi, et N. Vene võimud tunnustaksid Eesti kodanikele Eesti välisesindajate poolt Taga-Kaukaasias (ja samuti Kaug-Ida Vabariigis) väljastatud passe, ning järgnenud noodivahetus oli alguses küllaltki paljulubav, jõuti läbirääkimistega juba 1924. aastal ummikusse.¹²⁸ Kokkulepe passide vastastikuse tunnustamise kohta jäi sõlmimata ning N. Liidus elanud eestlastele omal ajal väljastatud passid, nagu ka Eesti kodanikele saatkonnast väljastatud „uued“ passid, Nõukogude poolt tunnustamata. 1928. aasta märtsis kirjeldas Eesti peakonsulaat Leningradis tekkinud ummikseisu VM-le:

„Eesti kodanikkudele n.venes /.../ E. välispasse anda ei saa, sest neid ei tunnusta n.vene võimud põhjusel, et passil n.vene „piiripunkti tempel“ puudub /.../. Ainukesed meie poolt antavad isikutunnistused, mis n.vene võimude tunnustamist leiavad, on „ajutised tunnistused“ väljasõiduks n.venest. On küllalt juhuseid olemas, kus meil tarvis oleks oma kodanikke n.venes E. välispassidega varustada /.../. Kõigil neil juhustel oleme meie abitud. Meil ei ole isegi võimalik oma kodaniku passi tarbekorral n.venes uue passi vastu ümbervahetada, sest uuel passil puuduks vene „piiripunkti tempel.“¹²⁹

6.4. Eesti kodakondsuse opteerimine Phsou jõe vasakkalda asulates (Salme, Sulevi jt)

6.4.1. Ajalooline ja geograafiline taust

7. mail 1920. aastal Gruusia ja N. Venemaa vahel Moskvast sõlmitud rahulepinguga tunnistas N. Venemaa, et kahe riigi vaheline piir kulgeb Abhaasia loodeservas piki Phsou jõge (artikkel III p. 1). See tähendab, et Gruusia koosseisu kuuluvaks tunnistati nii Khuthaisi kubermangu

---

¹²⁸ Välisministri abi saadikule Moskvast, 21.9.1923, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 482, l. 10-11; Eesti saadik Moskvast välisministeeriumile, 1.3.1924 ja 19.3.1924, samas, l. 71 ja 73; Eesti saadik Moskvast välisministeeriumile, 6.6.1924, samas, l. 74; Välisministeerium saadikule Moskvast, 17.6.1924 ja 8.10.1924, samas, l. 75 ja 78.

¹²⁹ Peakonsulaat Leningradis välisministeeriumile, 31.3.1928, RA ERA, f. 957, n. 12, s. 482, l. 80, vt ka Moskva saatkond siseministeeriumile, 26.3.1927, RA ERA, f. 1584, n. 1, s. 376, l. 110; Moskva saatkond siseministeeriumile, 6.2.1924, RA ERA, f. 14, n. 1, s. 1023, l. 15.

Suhhumi ringkond (kuhu kuulus suurem osa Abhaasiast) kui ka osa N. Venemaale kuulunud Mustamere piirkonna (*Okrug*) (hiljem kubermangu) Sotši ringkonnast – täpsemalt maatükk, mis jäi Phsou ja Mehhadõri¹³⁰ jõgede vahele. Lisaks kuulutati Moskva lepinguga (artikkel III p. 2 ja 3) kahe riigi piirialad 5 versta raadiuses mõlemal pool piiri kuni 1. jaanuarini 1922. aastal demilitariseeritud neutraaltsooniks. Sellesse tsooni Gruusia poolele jäid mitmed eesti elanikkonnaga asulad, sh suurematest Salme ja Sulevi.

1921. aasta veebruari lõpus hõivas Punaarmee Gruusia ning piirkonnas kehtestati Nõukogude võim. Koos sellega toimusid muudatused ka senise Gruusia Demokraatliku Vabariigi loodepiiril – maa-ala, mis jäi Phsou jõe ning Ganthiadi linnakese lähedal merre suubuva Tsivtskaro jõe (Holodnaja Retška) vahele, läks N. Venemaa koosseisu.¹³¹ Sellele alale jäävad ka tollal suured eesti külad Salme ja Sulevi. Seega jäid piiriäärsed Eesti asulad N. Venemaa territooriumile – need ei kuulunud 31. märtsil 1921. aastal moodustatud Abhaasia NSV ega viimasega 1921. aasta detsembris liidulepingu sõlminud Gruusia NSV koosseisu. Nii sattusid Phsou vasakkalda külad veel Tartu rahulepinguga kokku lepitud ja Eesti-Vene segakomisjoni kokkuleppel pikendatud opteerimistähtaja jooksul Vene SFNV koosseisu.

1921. aasta piir jäi sellisena püsima 1924. aastani: ajavahemikul 1924–1929 nihutati N. Venemaale allunud Mustamere piirkonna ja 1921. aasta märtsis moodustatud Abhaasia NSV vahelist piiri NSVL-i kesktäitevkomitee vastavate otsuste alusel mitu korda edasi-tagasi. 1924. aastal anti piirkond tagasi Abhaasiale (19.03.1924 otsusega), 1926. aastal N. Venemaale (09.03.1926 otsusega) ja 1929. aasta algusest (31.12.1928 otsusega) kuulus see uuesti Abhaasiale (küll mitte täies ulatuses, aga Salme ja Sulevi liikusid siiski tagasi Abhaasia koosseisu).¹³²

Kohalikud eestlased olid 1921. aastal täiesti teadlikud oma külade kuulumisest N. Venemaa koosseisu, mida näitavad kaasaegsed olukirjeldused. Moskva KOK juures tegutsenud asunduste komisjon teatas 1921. aasta aprillis Tallinnas tegutsenud asunduste büroole, et:

„Mustamere kubermangus Sulevi, Salme, Punase Lageda ja Sotshi asundustes elavad eestlased kirjeldavad oma elu järgmiste kurvade joonetega. Kui meie asundused Gruusia Vabariigi langemisega Nõukogude Venemaa alla sattusivad, langesime meie samasuguse saatuse osaks kui see mujalgi Vene riigis. /.../ Meie kõige palavam soov on, et Eesti Mustamere ringkonda esitajaks määraks, kes meie huvisid siin võiks kaitsta ja meid vast sellest hävinemisest päästa.“¹³³

¹³⁰ Ingliskeelsetel kaartidel (nt Google Maps) *Mekhadiri*.

¹³¹ Vt Nikolaishvili, D., *et al.* „Problems with the Drawing a State Border along the River Psou Section”, *Earth Sciences*, 4 (2015), lk. 63; Saparov, A. *From Conflict to Autonomy in the Caucasus. The Soviet Union and the making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*, London; New York: Routledge, 2015, pp. 135-136.

¹³² Vt Nikolaishvili, pp. 63-64.

¹³³ Asunduste komisjon Moskvas Asunduste büroole Tallinnas, 22.4.1921, RA ERA, f. 36, n. 1, s. 40, (nummerdamata).

Salme ja Sulevi asunduste esindaja, Georg Orgussaar, kirjeldas kohapealset olukorda Eesti konsulile Gruusias, Sergei Paulile, 1921. aasta suvel:

„Esiteks pean ütlema, et meie, Sulevi ja Salme asunduste elu nõukogude venemaal võrdlemisi raske on. Sagedased aresterimised ja rekviserimised on asunikude elu õige raskeks teinud /.../ Meie elukoht, endine erapooletu maa, kus juba täieste Gruusia valitsus sees oli kuulutati ametliselt Abhasia riigi külge, kuhu meie ka loomulikult nii kui geograafialiste nii ka majandusliste oludega võreldes kuulume. Kuid kohalised võimud selle peale vaatamata et kõik elanikud, eestlased, venelased, armeenlased, moldovlased ühte moodi Abhasia külge liitmist nõudis, andis Moskvase vastuse et rahvas Abhasiaga liitumist ei soovi vaid Venemaa külge jääb. Nii liideti meid vastu rahva tahtmist venemaa külge. Palun teid Sulevi ja Salme asunduste nimel, kui see teie võimuses seisab sammusid astuda eelnimetatud juhtumine kuidagid uueste üles võetud saaks ja rahva enesemääramine, millest nii palju ilusaid sõnu räägitakse maksvaks tunnistatakse.“¹³⁴

6.4.2. Opteerimise praktiline korraldus

Neutraaltsooni jäänud piiriäärsetes asulates hakati juba 1920. aasta suvel täitma teadaandeid Eesti kodakondsuse opteerimiseks, mis olid suunatud Moskva KOK-le. Seda tehti mitte ainult N. Venemaa-poolsel kaldal, vaid ka Gruusia-poolsel vasakkaldal, Salmes ja Sulevis.

Miks neutraalribas elanud eestlased oma opteerimisteedaannetega just Moskva KOK poole pöördusid, ei ole päris selge, aga põhjusi võib oletada. Esiteks ei olnud Eesti konsulaat Gruusias (ega selle esindus Suhhumis) veel tegevust alustanud (konsulaat avati Tbilisis alles 1920. aasta septembris), nii et Eesti asunikel ei olnud 1920. aasta suvel veel alternatiivi pöörduda Eesti passi saamiseks Eesti konsulaadi poole Gruusias. Juba 19. sajandi keskpaigast kuulus ala Mustamere piirkonna/kubermangu Sotši ringkonda, mitte Khuthaisi kubermangu Suhhumi ringkonda (kuhu kuulus ülejäänud Abhaasia). N. Venemaa territooriumil asunud Sotši oli neutraalribas elanud eestlaste jaoks seega mitte üksnes geograafiliselt lähemal kui Suhhumi, vaid tegemist oli piirkondliku keskusega.

Neutraalribas elanud eestlaste opteerimisasju hakkas 1920. aasta suvel ja sügisel korraldama Sotšis tegutsenud Eesti Komitee esindaja Peeter Litter, kes vahendas KOK-le mitte üksnes Phsou jõe paremkaldal, seega vaieldamatult N. Venemaal elanud eestlaste (nt Punase Lageda asunike) teadaandeid, vaid andis 1920. aasta septembri lõpul Moskva KOK-le üle ka paki Phsou jõe vasakkaldal elanud eestlaste opteerimisteedaandeid. 1920. aasta oktoobris kirjutas P. Litter KOK esimehele:

---

¹³⁴ Sulevi ja Salme asunuduste (volinik) saadik S. Paulile, 28.7.1921, RA ERA, f. 44, n. 1, s. 30, l. 72.

„Sotši maakonnas Mustamere kubermangus asuvate eestlaste volinikuna opteerisin ma¹³⁵ siin 204 akti, mis umbes seitsesada hinge moodustab. Suurem hulk on veel aga alles opteerimata, sest hingede arv ulatab kahe tuhande ligi 7 asunduses.“¹³⁶

Eesti ametnikel Moskvast ei olnud 1920. aasta lõpul tegevusjuhiseid selle kohta, mida hakata peale neutraaltsoonis elanud eestlaste opteerimisteedaannetega. 6. novembril 1920. aastal kirjutas KOK esimees Sotši Eesti komiteele:

„Sellega teatame Teile et is. LITTER’i kaudu Salme ja Sulevi asunduste opteerimise aktid kätte saime.

Et nimetatud asundused neutraal maaribasse kuulduvad siis ei olnud meil võimalik neid asunikku harilikus korras Eesti kodakondsusse vastu võtta. Oleme Eesti Vabariigi välisministeeriumiga sellekohases läbirääkimises ja loodame, et passide väljaandmise küsimus neutraal maariba elanikkele jaatavalt lahendatud saab, kui Teie poolt volitatud saadik jälle Moskvasse tagasi sõidab.“¹³⁷

Neutraalribast 1920. aasta sügisel ja 1921. aasta alguses Moskvasse jõudnud teadaanded jäeti komisjonis esialgu ootele. Taotluste servale kirjutati märkus „Neutraalmaaribast. Vene valitsusele mitte sisse anda“, mille teine lause Vene valitsusele esitamise kohta hiljem, tõenäoliselt neutraaltsooni kadumise järel, komisjonis maha kriipsutati.

Endisest neutraalribast saabunud opteerimisteedaanded võeti kiiresti menetlusse pärast seda, kui ka need alad olid liidetud N. Venemaaga. 1921. aasta aprillis väljastas KOK napilt nädala jooksul kodakondsustunnistused paarisajale endises neutraalribas elanud eestlasele.¹³⁸

---

¹³⁵ Litteri väide, et tema opteeris, on üks paljudest juhtumistest, mil opteerimise mõistet kasutati juriidiliselt ebakorrektselt. Mõistagi ei saanud Litter kedagi Eesti kodakondsusesse opteerida, sest seda pidi tegema kodakondsust vahetada soovinud isik ise. Litter sai üksnes opteerimisteedaanded vastu võtta ja võis seepeale opteerujale ka tunnistuse välja anda, et opteerimisteedaanne on esitatud.

¹³⁶ Sotši maakonna saadik ja Eesti komitee aseesimees P. Litter KOK esimehele, 23.10.1920, RA ERA, f. 36, n. 1, s. 23, l. 446.

¹³⁷ KOK esimees Sotši Eesti komiteele, 6.11.1920, RA ERA, f. 36, n. 1, s. 23, l. 453.

¹³⁸ Vt Salme ja Sulevi eestlastele väljastatud kodakondsuse tunnistuste „kontse“, RA ERA, f. 36, n. 2, säilikud 22405, 22406, 22407 ja 22408.

Kokkuvõte

Eesti Vabariigi kodakondsuse võisid isikud saada *ex lege*, riikidevahelistes lepingutes sätestatud optsiooni korras või Eesti välisesindajate kaudu. Eesti Vabariik sõlmis kolm lepingut, milles käsitleti kodakondsuse opteerimist: 2. veebruaril 1920 Vene SNFV-ga, 19. oktoobril 1920 Läti Vabariigiga ja 25. novembril 1921 Ukraina SNV-ga.

Suurimat isikute ringi puudutas Tartu rahuleping, mis andis Eestist pärit isikutele õiguse opteerida Eesti kodakondsust, aga ka lepinguosalistele riikidele õiguse keelduda isiku valikut tunnustamast. Opteerimisteedaande said *Nõukogude Venemaal* tegutsenud kontroll-opteerimise komisjonile (KOK) esitada vähemalt 18-aastased Eestist pärit isikud, kellele KOK väljastas kodakondsuse tunnistused. Kuna Eesti kodakondsust opteerinud isikuid asus uuritava perioodil nii Eestis kui ka Eestist väljapool, tuleb tinglikult eristada optsiooniga omandatud kodakondsuse sise- ja välisfunktsiooni. Tänapäeval teadvustatakse eelkõige sisefunktsiooni, mis päädis õigusega tulla Eestisse ja asuda teostama Eesti kodaniku õigusi: nt õigust valida ja olla valitud. Sisefunktsiooni mõttes oli KOK otsus pigem tingimuslik kodakondsuse andmine, mis alles pärast täiendavat kontrolli ja kinnitust andis isikule õiguse saada Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuse.

Kui kontrolli käigus selgus, et isikule oli antud Eesti kodakondsus ekslikult, võeti talt kodakondsuse tunnistus ära ja ta võidi N. Venemaale tagasi saata või ta pidi taotlema Eestisse jäämiseks kohalike politseivõimude kaudu peatusluba. Eesti kodakondsuse saamiseks pidid sellised isikud esitama Eestis uue taotluse, sedakorda siseministriumile. Samuti võidi Eestisse saabunud optante *Nõukogude Venemaale* tagasi saata ideoloogilis-poliitilistel kaalutlustel. Lisakontrolli nõuded ja võimalused olid erinevatel aegadel erinevad, aga Eesti ametivõimud pidasid oluliseks säilitada kontrolli optantide ümberasumise üle Eestisse. Seega ei taganud KOK antud kodakondsuse tunnistus isikule vahetat võimalust asuda Eestisse ja saada Eesti kodaniku isikutunnistus. Üksnes Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuse väljaandmist saab lugeda ajaks, mil isik sai hakata oma kodanikuõigusi realiseerima.

Ehkki Eesti-Vene rahuleping pani optantidele kohustuse aasta jooksul N. Venemaalt lahkuda, jäi suur osa neist N. Venemaale. Venemaale jäänud optantidel ei olnud mingeid võimalusi Eesti kodanikuõiguste teostamiseks ja nad ei kandnud Eesti kodaniku kohustusi (sõjaväekohustus, maksud jms). Nende jaoks omas KOK välja antud kodakondsustunnistus välisfunktsiooni. Nii Venemaale jäänud optandid ise kui ka Eesti ametivõimud lootsid, et KOK väljastatud Eesti kodakondsuse tunnistused võivad inimesi päästa *Nõukogude* mobilisatsioonist või maksudest ja nende vara natsionaliseerimisest, munitsipaliseerimisest jms. Ehkki optantide

vara ei õnnestunud kõigest sellest säästa, tunti neile inimlikult kaasa. Välisfunktsiooni püüti säilitada isegi juhul, kui kodakondsustunnistuse omanikud omandasid nõukogude kodakondsuse ilma Eesti kodakondsusest väljaastumist taotlemata. Kõik see ei tähendanud, et need isikud, kelle kodakondsuse püsimist välisfunktsioonis jaatati, oleks üksikjuhul ja kaasuspõhist kontrolli läbimata võinud asuda kodakondsuse sisefunktsiooni teostamisele. Äärmuslikud olukorrad N. Venemaal ja N. Liidus (näljahäda, sundkollektiviseerimine, suur terror jms) võisid kaasa tuua ka Eesti-poolse erikohtlemise.

Tartu rahulepingu art-s IV sätestatud kohustusel aasta jooksul pärast opteerimist N. Venemaalt lahkuda oli oluline varaline tähendus: üksnes selle aja jooksul lahkudes võis isik võtta kaasa oma „liikuva vara“ ja säilitada edaspidi õigused „liikumata varale“. Eesti püüdis opteerimise ajal vaidlusküsimuste lahendamiseks moodustatud Eesti-Vene segakomisjonis maksta panna seisukohta, et Eesti kodakondsuse valinud optantidel on õigus ka sellele varale, mille Nõukogude võim oli neilt natsionaliseerinud või rekvireerinud juba enne Tartu rahulepingu sõlmimist. Nõukogude Venemaa sellega ei nõustunud ja tegi kitsendusi isegi selle vara osas, mille optandid oleksid pidanud rahulepingu järgi saama vabalt kaasa võtta. Eesti ametkondadevahelises kirjavahetuses alates 1922. aastast korduvalt väljendatud seisukoht, et Eesti käsitab N. Venemaale jäänud optante jätkuvalt Eesti kodanikena, johtus muu hulgas lootusest säilitada nende isikute õigus varale ja võimalikele varalistele nõuetele Nõukogude Liidu vastu.

Eesti kodakondsuse opteerimise õiguslik alus *Ukrainas* oli Eesti Vabariigi ja Ukraina SNV vaheline leping ja selle juurde kuulunud opteerimiskokkulepe. Ukraina SNV kodakondsus säilis ka pärast Nõukogude Liidu moodustamist (1922), seepärast oli võimalik opteerumine N. Ukraina kodakondsusest Eesti Vabariigi kodakondsusesse veel 1924. aastal. Opteerumisprotsess Ukrainas käivitus 1924. aasta jaanuaris ja lõppes sama aasta oktoobris. Osa Ukrainas asunud eestlasi kasutas Eestisse liikumiseks ka Moskva KOK-lt saadud dokumente.

Taga-Kaukaasias elanud eestlastest said optsooni teel kodakondsust taotleda isikud, kelle elupaik kuulus Gruusia ja N. Venemaa vahel 1920. aasta mais sõlmitud Moskva lepinguga määratletud nn neutraaltsoonis. Selles tsoonis asusid ka eesti elanikkonnaga külad Salme, Sulevi jt. 1921. aastal arvati see piirkond N. Venemaa koosseisu. Sama aasta aprillis väljastas kontroll-opteerimise komisjon nädala jooksul kodakondsustunnistused paarisajale endises neutraaltsoonis elanud eestlasele.

Mujal *Taga-Kaukaasias* ei olnud võimalik Eesti kodakondsust opteerida, sest Eesti ei sõlminud kahepoolseid lepinguid ühegagi 1918. aastal rajatud *Taga-Kaukaasia* vabariikidest. Õigus kodakondsust opteerida ei saanud tuleneda rahvusvahelisest tavaõigusest. *Taga-*

Kaukaasias elanud eestlased, kellel ei olnud võimalik saada Eesti kodakondsust opteerimise korras, võisid taotleda välispassi Taha-Kaukaasia riikidesse määratud Eesti esindajatelt. Reeglina teostas passide väljaandmise üle eelkontrolli siseministeerium ja ainult juhul, kui sellist kontrolli ei olnud võimalik äärmuslike olude tõttu (sõda, viletsad postiolud jne) läbi viia, võisid konsulid Eesti passe välja anda iseseisvalt. Siseministeerium vaatas konsulate langetatud otsused sel juhul üle hiljem ja kinnitas need või lükkas tagasi. Konsulate väljastatud passidega Eestisse jõudnute üle teostas siseministeerium järelkontrolli.

Sõdadevahelise aja arusaam kodakondsusest erines nii oluliselt tänapäevasest, et tollaseid lahendusi ei saa üle kanda tänasesse õigusruumi. Nagu tänapäevased õiguslikud arusaamad ei sobi ajalooliste sündmuste hindamiseks, ei paku ajalooline õigus ega halduspraktika vastuseid tänapäeva probleemide lahendamiseks. Tollased otsustajad tegutsesid oma aja poliitilises, ühiskondlikus, majanduslikus ja õiguslikus ruumis, tänapäeva otsustajad peavad arvestama praeguse aja poliitilisi, ühiskondlikke, majanduslikke, õiguslikke, niisamuti ka inimlikke faktoreid.

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA ERA):

Fond 1 (Politseitalitus)

Fond 14 (Siseministeerium)

Fond 15 (Asutav Kogu)

Fond 31 (Riigikantselei)

Fond 36 (Moskva Kontroll-Opteerimise Komisjon)

Fond 44 (Eesti Saatkond Kaukaasias)

Fond 80 (Riigikogu I-V koosseis)

Fond 957 (Välisministeerium)

Fond 1119 (Eesti Esindus Ukrainas)

Fond 1356 (Riigikohus)

Fond 1584 (Eesti Saatkond Moskvast)

Fond 1600 (Eesti Konsulaat Aserbaidžaanis)

Fond 2124 (Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon)

Ajakirjandus

Tallinna Teataja (1920)

Publitseeritud allikad

Asutava Kogu protokollid, I-V istungjärk (1919-1920)

Rahvuskogu. 1. koda. Stenograafilised aruanded (19.02-13.08.1937)

Rahvuskogu. 2. koda. Stenograafilised aruanded (19.02-13.08.1937)

Riigikogu V koosseis. Täielikud protokollid: I-V istungjärk (1932-1934)

Riigikogu protokollid, istungjärk 1-9 (1921-1923)

Riigi Teataja (Tallinn: Kohtuministeerium, 1918-1940)

Valitsusasutuste tegevus 1918-1934 (Tallinn: Riigi Trükikoda, 1934)

Viidatud kirjandus

Delbrück, J., Wolfrum, R. Völkerrecht. 2. Dr., Bd. I:2: Der Staat und andere Völkerrechtssubjekte; Räume unter internationaler Verwaltung (Berlin: De Gruyter Recht, 2002)

Hecker, H. Die Doppelstaaterverträge des Ostblocks, *WGO Monatshefte für Osteuropäisches Recht* (1986)

Maddison, E. *Die estnische Staatsbürgerschaft* (Tallinn: Keisermann, 1929)

Nikolaishvili, D., et al. „Problems with the Drawing a State Border along the River Psou Section”, *Earth Sciences*, 4 (2015)

Rahvusvahelise Õiguse Komisjon. Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with Commentaries. 1999, I osa: üldsätted.

Ronen, Y. Option of Nationality.– *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2013.

Rosenthal, R.; Tamming, M. *Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924* (Tallinn: Kirjastus SE&JS, 2010).

Saparov, A. *From Conflict to Autonomy in the Caucasus. The Soviet Union and the making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh* (London; New York: Routledge, 2015)

Tooms, A. „Opteerimisliikumine ja Eesti jõudnud optandid“, *Eesti Statistika*, 5 (1922), 5-19

Quôc Dinh, N.; Daillier, P.; Pellet, A. *Droit international public* (Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1992)

Internetiallikad

League of Nations Treaty Series. <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/> (06.12.2018).